

”Ska hon alltid vara på väg?”

Identitet og tilhørighet i Annika Thors romanserie

En ö i havet (1996), *Näckrosdammen* (1997),

Havets djup (1998) og *Öppet hav* (1999)

Marie Veronica Weyde

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, litteratur og språk i

Lektor- og adjunktprogrammet

Institutt for lingvistiske og nordiske studier

Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2013

”Ska hon alltid vara på väg?”

Identitet og tilhørighet i Annika Thors romanserie

En ö i havet (1996), *Näckrosdammen* (1997),

Havets djup (1998) og *Öppet hav* (1999)

© Marie Veronica Weyde

Våren 2013

”Ska hon alltid vara på väg?”. Identitet og tilhørighet i Annika Thors romanserie *En ö i havet* (1996), *Näckrosdammen* (1997), *Havets djup* (1998) og *Öppet hav* (1999).

Marie Veronica Weyde

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Historiske romaner skildrer en tid som ligger utenfor leserens erfaringsverden, samtidig som handlingen i romanene og temaer disse tar opp, ofte gjenspeiler den tiden de blir skrevet i. Dette gjør at leseren ofte kan relatere til handling og tematikk. Særlig i historiske romaner rettet mot barn og unge er dette sentralt. Målet med denne oppgaven er å anvende moderne sosiologiske teorier for å belyse hvordan identitet og sosial og kulturell tilhørighet fremstilles i Annika Thors historiske romanserie for ungdom *En ö i havet* (1996), *Näckrosdammen* (1997), *Havets Djup* (1998) og *Öppet hav* (1999), særlig hos romanenes mest sentrale personer, søstrene Stephanie og Eleonore Steiner. Kort fortalt handler denne serien om to jødiske søstre som kommer til ei øy utenfor Göteborg fra Wien med en flyktningtransport i 1939. Her blir de værende frem til våren 1946. Romanene skildrer hvilke utfordringer jentene står overfor i møte med et nytt land og en ny kultur, mens de selv utvikler seg fra barn til ungdom og voksen. Samtidig raser krigen ute i Europa, hvor foreldrene fremdeles oppholder seg i Wien. På bakgrunn av dette spør jeg hvordan identitet og tilhørighet er med på å tegne et bilde av deres søken etter en plass i et nytt land og en ny kultur, samtidig som de selv er på en indre reise i grenseland mellom barndom, ungdomstid og voksenliv.

Jeg begynner med å presentere romanserien og Thor som forfatter i kapittel 1. Her begrunner jeg også hvorfor jeg har valgt å dele analysen inn slik jeg gjør, i tillegg til å gi korte handlingsreferat av bøkene. Det er i hovedsak sosiologene Zygmunt Bauman og Anthony Giddens' teorier om identitet og tilhørighet som legges til grunn for analysen. I den forbindelse blir "fellesskap" og "selvidentitet" sentrale begreper, i tillegg til sosiolog Ulrich Becks tanker om plass-polygami. Sosialantropolog Thomas Hylland Eriksens tanker om identitet og kultur, og samfunnsgeograf Peter Hopkins tanker om sted og identitet anvendes også i ulike kapitler. Teoretiske tilnærminger presenteres i kapittel 2. Selve analysen har jeg valgt å dele inn i tre deler, tre reiser, som alle representerer ulike reiser i jentenes liv. I kapittel 3, *Den geografiske reisen*, ser jeg blant annet på hvilken betydning sted har for følelsen av identitet og tilhørighet. Jentene opplever ulike geografiske reiser i løpet av sine seks år i Sverige, noe som gjør at den kulturelle reisen blir ulik. Denne blir behandlet i kapittel 4, *Den kulturelle reisen*. Språk og religion er to aspekter som er sentrale her. Samtidig som de opplever både geografiske og kulturelle reiser, følger man jentene gjennom seks år av deres liv, og *En reise fra barn til voksen* blir det avsluttende kapitlet i analysen. Her ser jeg på jentenes løsrivelse fra foreldrene, brevene i romanene og "den selvbiografiske fortellingen" som er en del av Giddens' teorier om selvidentitet.

Gjennom reisene ser vi at identitet og tilhørighet ikke nødvendigvis er forutbestemt eller statisk, men er i stadig utvikling og forandring. På den måten kan fortellingen om Steffi og Nelli i de historiske romanene være et bilde på det moderne mennesket og dets søken etter identitet og tilhørighet.

Takk!

Jeg sier et sted i oppgaven at identitet ikke skapes uten påvirkning utenfra. Det samme kan sies om denne oppgaven. Derfor er det flere som fortjener en stor takk i forbindelse med dette arbeidet.

Sten-Olof Ullström. Takk for god veiledning, for at du har vist interesse og entusiasme for oppgaven min hele veien, og for at du har kommet med nyttige innspill og konstruktive tilbakemeldinger.

Cecilie. Takk for et fint skrive-halvår! Mon tro hva jeg skulle gjort uten deg det siste halve året?

Kamilla. Takk for x antall frokoster og lunsjer, og for sosiale stunder på og utenfor Blinder. Studietiden hadde ikke vært den samme uten ditt humør, din energi og din entusiasme!

Mamma og pappa. Tusen takk for at dere alltid har tid til meg når jeg trenger det. Takk for støtte og gode tilbakemeldinger på alt jeg gjør, og for at dere har brukt utallige timer på korrekturlesing de siste seks årene. Dere er de beste!

Niels. Den beste kjæresten! Takk for at du er realistisk og tålmodig, for at du alltid har tid til å gi meg tilbakemeldinger, råd og tips, og for at du har andre interesser enn meg. Det er lett å glemme at litterær analyse ikke er det viktigste i verden. Tusen takk for at du er du.

Veronica

Oslo, mai 2013

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning	1
Problemstilling og oppgavens oppbygning	2
Romanenes handlingsforløp	3
En ö i havet (1996)	3
Näckrosdammen (1997).....	4
Havets djup (1998).....	5
Öppet hav (1999)	5
Kapittel 2. Teoretiske tilnærminger	7
Hva er ungdomslitteratur?	7
Den historiske romanen som sjanger	9
Den historiske ungdomsromanen.....	11
Modernitet og sen-, høy-, post- eller flytende modernitet	12
Identitet.....	12
Tilhørighet til sted, kultur og fellesskap	14
Det dobbelte kulturtap.....	15
Strategier i møte med nye kulturer	16
Kapittel 3. Den geografiske reisen	17
Barn på flukt	17
Migrasjon	19
Frivillig eller tvunget fellesskap - flyktning i et fremmed land.....	19
"Oss og dem"	22
Hjemme kan være flere steder: plass-polygami	24
Å bo ved en grense	26
Drømmen om et paradiso.....	27
Kapittel 4. Den kulturelle reisen	30
En språklig reise	31
Det svenske språket	31
Å bevare sitt morsmål.....	33
"En känsla av att inte höra till" - en reise mellom religioner	34
Kristendommen og pinsekirken	35
"Till och med Gud måste väl kunna jämka på sig någon gång"	37
To søstre, ulik religiøs tilhørighet?	38
Når andre har en mening om deg	40
Hvem er "vi"?	40
Tankereiser.....	43
Kapittel 5. En reise fra barn til voksen	45
Løsrivelse fra foreldre	45
Brevkommunikasjon mellom to ulike verdener	48
"Den selvbiografiske fortelling"	50
"Öppet hav"	51
Kapittel 6. Sammenfatning	53
Litteraturliste	55

Kapittel 1. Innledning

Den svenske forfatteren Annika Thor debuterte som prosaforfatter i 1996 med *En ö i havet*. Debutboka fikk strålende kritikker, og sammen med romanene *Näckrosdammen* (1997), *Havets djup* (1998) og *Öppet hav* (1999)¹ danner den fortellingen om de to jødiske jentene Stephanie og Eleonore Steiner². Dette ble starten på et forfatterskap som inneholder bøker for både barn og voksne. I sin nyeste bok *Om inte nu så när* (2011) skriver Thor igjen om forholdene i Sverige under 2. verdenskrig, denne gangen er fortellingen rettet mot et mer voksent publikum (Bonnier Carlsen 2013). Det er romanserien om Steffi og Nelli, som kommer som flyktninger til Sverige i 1939 og lever ungdomsårene sine her, jeg ønsker å se nærmere på i denne oppgaven. Siden bøkene ble utgitt første gang, har de blitt oversatt til 13 språk, i tillegg til å bli dramatisert på film, scene og radio, og lest inn på lydbok (Thor 2013b). Thor har også mottatt en rekke priser, både svenske og utenlandske, for bøkene hver for seg og for romanserien som helhet (Thor 2013a). Hun treffer altså ikke bare et publikum i sitt eget hjemland, men også mennesker som lever i andre kulturer og i land med andre historier. Hva er det da som gjør disse bøkene så fremgangsrike, og som gjør at en fortelling med handling lagt 70 år tilbake i tid om to unge jenter appellerer til så mange i dag?

Bonnier Carlsen, forlaget som utgir Thors bøker i Sverige, legger i sin omtale av hennes forfatterskap på sine hjemmesider vekt på at hun skriver ”om människor i utsatta situationer som kämpar för att finna sin plats i tillvaron. De psykologiska och existentiella konflikterna präglas av det samhälle där de utspelar sig, antingen det är i vår egen samtid eller en förfluten tid” (2013). Selv sier Thor at temaer som vennskap, kjærlighet, ensomhet og svik går igjen i forfatterskapet hennes, det handler rett og slett “om vad det innebär att vara människa” (2013b). Om romanserien om Steffi og Nelli sier hun at “[d]et kunde ju ha varit i nutid för det finns ju barn som kommer ensamma till Sverige idag också, men för mig så kändes det lättare att lägga det i historisk tid” (Frändberg 2002). Thor har altså valgt en historisk fremstilling av temaer hun mener kan være like sentrale i dag. Kanskje er det her kjernen i hennes popularitet ligger? Mennesker som leser hennes bøker, kjenner seg igjen i kampen for å finne sin plass i tilværelsen, og i kjærligheten og ensomheten som fremstilles. Spørsmålet vil da bli hva det faktisk innebærer å være menneske, noe som kan knyttes til begrepene identitet og tilhørighet.

¹ Jeg bruker forkortelsene EÖH, ND, HD og ÖH videre i oppgaven når jeg siterer fra bøkene.

² Heretter omtales Stephanie som Steffi og Eleonore som Nelli, slik det gjøres i romanene.

Til tross for at Thor har utgitt flere bøker både for barn og voksne, kan jeg ikke se at det er skrevet mye om hennes forfatterskap. I mine søk fant jeg en ”C-uppgift” som ble utarbeidet om romanserien i Sverige i 2005. Den er forfattet av June Söderström og heter *Steffi i nazismens skugga. En undersökning av en ung flickas utveckling i fyra romaner av Annika Thor*. Denne undersøkelsen står oppført som bok i søkemotoren, men har vist seg å være en kort stensilert oppgave på bachelornivå. I forbindelse med min oppgave mener jeg derfor den har liten relevans. Historiker Ingrid Lomfors’ doktoravhandling *Förlorad barndom – återvunnet liv. De judiska flyktningbarnen från Nazityskland* fra 1996 er derimot sentral for å belyse de historiske aspektene ved romanene i min oppgave. Denne avhandlingen har Thor hatt kjennskap til da hun skrev romanene om Steffi og Nelli (Fransson 2001: 281). I tillegg har jeg anvendt noen intervjuer med Thor, en artikkel som omhandler romanserien, og Thors og forlaget Bonnier Carlsens egne nettsider.

Problemstilling og oppgavens oppbygning

Bøkene kan sies å være historiske romaner for ungdom, og det er vanskelig å komme utenom den historiske rammen i en analyse av bøkene. Til tross for dette ønsker jeg ikke at oppgaven i hovedsak skal være en analyse av romanserien som historiske romaner. Elisabeth Oxfeldt er en av dem som peker på den lille og den store historien i historiske romaner i artikkelen *En tiger tier/brøler. Jonas Hassen Khemiri som postkolonialistisk dekonstruksjonist*. Her sier hun at handlingen i disse romanene er konstruert rundt den lille historien som utspiller seg på bakgrunn av den store historien: ”Den lille historie er fiksjonens og fokuserer på et persongalleri, hvis skæbne determineres af den store historie. Hovedpersonerne er i denne forbindelse ikke kendte historiske figurer, hvis liv fiksjonaliseres, men snarere tilfældigt valgte anonyme personer” (2010: 289). Det er den lille historien jeg ønsker å se på i denne oppgaven, og jeg mener den lille historien kretser rundt begge jentene ved at deres liv er avhengig av og påvirkes av den andre.

Steffi stiller spørsmål ved om hun aldri mer skal ”få känna sig riktigt hemma någonstans? Ska hon alltid vara på väg?” (ND: 7). Man kan si at romanserien handler om å være på reise både på det indre, personlige plan og på det ytre, fysiske plan. En reise fra et sted til et annet, men også en reise fra barndom til voksenlivet, og den handler om utfordringene dette medfører. Samtidig er det også en reise mellom kulturer, både mellom ulike lands kulturer og ulike kulturer innenfor samme land. Som leser ser man denne reisen hovedsakelig gjennom Steffis perspektiv, samtidig som Nelli blir mer fremtredende og sentral etter hvert. I *Öppet hav* deles historien mellom de to jentene. Det er deres indre og

ytre reise for å finne sin identitet og plass i et fremmed samfunn som i hovedsak følges. Grunnlaget for historien om Steffi og Nelli kan sies å være deres tap av identitet og at de må finne et nytt selv på bakgrunn av tapt tilhørighet og tapt trygghet, samtidig som de skal hanskens med det som for mange er en utfordrende overgang fra livet som barn til livet som voksen. På bakgrunn av dette tar jeg utgangspunkt i følgende problemstilling:

På hvilken måte fremstilles identitet og sosial og kulturell tilhørighet i Annika Thors romanserie, særlig hos søstrene Steffi og Nelli? Hvordan bidrar identitet og tilhørighet til å tegne et bilde av Steffi og Nellis søken etter en plass i et nytt land og en ny kultur, samtidig som de selv er på en reise fra barn til ungdom og voksen?

For å kunne analysere søken etter identitet og tilhørighet i romanserien, gjør jeg rede for hva som ligger i disse begrepene i kapittel 2, *Teoretiske tilnærminger*. Her belyser jeg sentrale perspektiver innen forskning på ungdomslitteraturen og den historiske romanen som sjanger, i tillegg til å presentere begrepene modernitet og sen-, høy-, post- eller flytende modernitet, identitet, tilhørighet, og det dobbelte kulturtap slik de fremstilles av sosiologene Zygmunt Bauman, Anthony Giddens, Ulrich Beck, sosialantropolog Thomas Hylland Eriksen og samfunnsgeograf Peter E. Hopkins. Jeg kommer også inn på ulike strategier i møte med kulturer. Her bruker jeg teori av sosiolog Chan Kwok-Bun. Reisemotivet står sentralt i bøkene. På bakgrunn av det har jeg valgt å dele analysen min inn i tre deler. I kapittel 3 tar jeg for meg den geografiske reisen Steffi og Nelli foretar, og ser særlig på samspillet mellom sted og identitet, og følelsen av trygghet i forhold til følelsen av frihet. Deretter ser jeg i kapittel 4 på den kulturelle reisen jentene opplever på bakgrunn av at de flytter fra sted til sted. Her har jeg valgt å ta utgangspunkt i språk, fordi det er sentralt når det gjelder å passe inn og å få uttrykt hvem en selv er, og religion, fordi det er bakgrunnen for den geografiske reisen og viktig i forbindelse med den historiske konteksten. Tankereisene jentene foretar seg, blir også sentrale her. Den siste reisen har jeg valgt å kalle *En reise fra barn til voksen* og blir behandlet i kapittel 5. Her ser jeg hovedsakelig på hvordan Thor fremstiller jentenes løsrivelse fra foreldrene, brevene i romanene og ”den selvbiografiske fortellingen”. Valget falt på disse momentene fordi de er viktige i reisen fra barn til voksen, og fordi forskjellene mellom jentene kommer tydelig frem her.

Romanenes handlingsforløp

En ö i havet (1996)

De jødiske søstrene Steffi og Nelli Steiner kommer som flyktninger med tog fra Wien til Sverige og øya i havet utenfor Göteborg sommeren 1939. Foreldrene er igjen i Wien. Steffi er

da 12 år, og Nelli er 6 år. Boka handler om jentenes første år på øya, hvor de blir plassert i hver sin fosterfamilie: Steffi hos tante Märta og onkel Evert, og Nelli hos tante Alma og onkel Sigurd. Fosterfamiliene er svært ulike, noe som preger jentenes hverdag og tilnærming til det nye stedet og den nye kulturen. Begge familien tilhører øyas pinsekirke, og jentene blir døpt etter kort tid. I Wien forsøker jentenes foreldre å få innreisetillatelse til Amerika. Forholdene for jøder i Europa tilspisser seg, og da Tyskland invaderer Norge og Danmark, kommer krigen faretruende nær.

I denne romanen er det i hovedsak Steffis følelser og opplevelser man blir kjent med, og Nellis hverdag skildres som en motsetning til Steffis. Da begge jentene begynner på skolen høsten 1939 kommer Nelli raskt inn i miljøet, mens Steffi ikke finner seg riktig til rette. Hun synes det er vanskelig å få venner og blir mobbet fordi hun er ny og annerledes. Dette endrer seg imidlertid gradvis. Etter endt skolegang på øyas folkeskole ønsker Steffi å fortsette sin skolegang på realskolen i Göteborg, men Tante Märta og onkel Evert mener det er for dyrt å betale for kost og losji i byen. Planen er at Steffi fra høsten av skal bo på øya og gå i skolekjøkken to dager i uka. Dette løser seg imidlertid da doktorfamilien Söderberg leier huset til tante Märta og onkel Evert sommeren 1940. De tilbyr Steffi et rom hos dem i Göteborg, og boka slutter med at Steffi skal flytte til byen.

Näckrosdammen (1997)

Det er blitt høst 1940, og Steffi reiser til Göteborg for å gå på realskolen. I denne boka følger vi jentene frem til våren 1941. I Göteborg flytter Steffi inn hos doktorfamilien Söderberg, og hun trives på skolen med lærerinnen Hedvig Björk og sin nye venninne Maj Karlsson. Steffi er hodestups forelsket i Sven, sønnen i doktorfamilien, og de blir gode venner. I Göteborg møter Steffi ulike mennesker med ulike holdninger overfor henne og jødernes situasjon ute i Europa. Blant annet mener den jødiske jenta Alice Martin at flyktningene som kommer til Sverige ødelegger for de jødene som var der fra før, og hun skaper trøbbel for Steffi ved å beskyldte henne for fusk på en prøve. Samtidig oppdager Steffi at Sven har kjæreste. Disse hendelsene fører til at hun rømmer hjem til tante Märta og onkel Evert på øya. Maj og Hedvig Björk får imidlertid overtalt Steffi til å komme tilbake til byen, og Steffi flytter inn hos Maj og hennes familie. Leseren møter Nelli de gangene Steffi er hjemme på øya.

I Wien forverrer foreldrenes situasjon seg etter hvert som tiden går, og de mister muligheten til å reise til Amerika da jentenes mor får lungebetennelse. Dette kan man lese om i brevkorrespondansen mellom foreldrene og Steffi. *Näckrosdammen* slutter med et brev fra

faren om at Steffi må ta hånd om Nelli, og at de aldri må glemme hvem de er eller hvor de kommer fra. Ryktene sier at Wien skal renskes for jøder.

Havets djup (1998)

Fra *Näckrosdammen* slutter til *Havets djup* begynner, har det gått to år. Handlingen foregår våren og sommeren 1943, og Steffi og Nelli er fremdeles i Sverige. Steffi bor hos familien til Maj og hos tante Märta og onkel Evert, det er disse to stedene hun regner for hjemme, gatene i Wien er bare et minne. Nelli bor fremdeles hos tante Alma og onkel Sigurd på øya. Denne sommeren tenker Steffi mye på hvem hun er, særlig i forbindelse med at hun blir venninne med den jødiske jenta Judith Liebermann, som utfordrer Steffi når det gjelder hennes jødiske identitet. Steffi melder seg ut av pinsekirken, samtidig som hennes forhold til tante Märta blir sterkere. Avstanden mellom Steffi og Nelli blir større på den tiden Steffi bor i Göteborg, og Steffi føler at hun svikter foreldrene som forventer at hun skal ta hånd om Nelli. Nelli fortsetter å være medlem i pinsekirken.

Helt til nå har Steffi fortsatt å holde brevkontakt med foreldrene som er i leiren Theresienstadt. Dette endrer seg imidlertid når Steffi får et brev fra faren som sier at moren er død, og brevene hun sender faren kommer i retur. Han er ”abgereist”, dratt av gårde, og jentene hører ikke noe mer fra ham. I denne romanen får vi også et klarere innblikk i hvordan Nelli har det, og har hatt det, de fire årene jentene har vært i Sverige. Boka slutter med at sommeren 1943 er over, Steffi reiser tilbake til Göteborg, og hun og Nelli har kommet nærmere hverandre igjen.

Öppet hav (1999)

Handlingen i denne romanen begynner 8. mai 1945 og er om tiden frem til mars 1946. Steffi tar ”Studenten” og begynner å jobbe i Göteborg for å spare penger til videre studier. Nelli avslutter folkeskolen på øya og går i skolekjøkken to dager i uka. Steffi og Nelli har ambivalente følelser rundt krigens slutt. Begge sliter med tanker om hvor de nå hører til og hvordan fremtiden skal bli. For første gang får man som leser virkelig innblikk i hvilke tanker og følelser Nelli har, og i denne boka ser man tilværelsen vel så mye fra Nellis perspektiv som fra Steffis. Leserne får vite hva hun føler og tenker både om forholdet til Steffi, fosterforeldrene, sine biologiske foreldre, og om fremtiden.

Gjennom hele boka leter Steffi etter faren deres, mens Nelli bruker sommeren på å sitte modell for kunstnerkvinnen Carita Borg, som leier huset til tante Alma og onkel Sigurd. Nelli føler seg annerledes og frykter at tante Alma og onkel Sigurd skal sende henne bort nå

som krigen er over, men da de innser at det er muligheter for at Nelli kan reise til en tante og onkel i USA, bestemmer de seg for å adoptere Nelli hvis faren ikke dukker opp. Det viser seg at faren er i live, og boka ender med at søstrene bestemmer seg for å forlate Sverige og reise til Amerika sammen med ham. Romanen avsluttes med at Steffi og Nelli står på dekk på båten bort fra Sverige og vinker farvel til vennene og familiene de har fått der.

Kapittel 2. Teoretiske tilnærminger

Forlaget Bonnier Carlsen omtaler romanene som ungdomsromaner. Annika Thor sier at "[d]e fleste av mine bøcker går under rubriken "ungdomsbøcker", men mange av dem er egentligen allåldersbøcker" (2013b), og Södermanlands Nyheter siteres samme sted på at "[u]ngdomsbøcker kallas de ibland ... Jag vill hellre kalla dem människobøcker." Så hva er egentlig ungdomsromaner? Er det romaner for ungdom, allalderbøcker, eller bøcker for mennesker? Og hvilke type bøcker er Thors romanserie om Steffi og Nelli?

Hva er ungdomslitteratur?

Når Maria Nikolajeva skal definere hva et barn er i boka *Børnebogens Byggeklodser*, holder hun seg til FNs definisjon, som sier at et barn er et menneske mellom 0 og 18 år (2001: 14). Under betegnelsen "barn" kommer både barn og ungdom, noe som fører til at hennes bruk av begrepet barnelitteratur omfatter både barnelitteratur og ungdomslitteratur. Videre understreker hun at hva barnelitteratur er, ikke kan defineres ut fra hvem som leser den, fordi barn kan lese all mulig litteratur (2001:13f). Dette fører til at hun kommer frem til følgende definisjon: barnelitteratur er "litteratur skrevet, utgivet, markedsført og formidlet af eksperter med børn som deres væsentligste publikum" (2001: 14). Ut fra denne definisjonen går altså ungdomslitteratur under paraplyen barnelitteratur.

Denne definisjonen er ikke uproblematisk. Vivi Edström skiller mellom bøcker produsert for barn og bøcker produsert for ungdom i *Barnbokens form. En studie i konsten att berättas*, og sier at man regner barnebøcker som bøcker produsert for barn opp til 12 år. Samtidig understreker hun at grensene her er uklare, og at begrepet barnebøcker også inneholder ungdomslitteratur (1994: 7). Edström gir også, i samarbeid med Kristin Hallberg, i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster* ungdomsboka samme definisjon som Nikolajeva gir barneboka. Ungdomsboka, mener de, er en bok som er utgitt med ungdom som mottaker og som er markedsført som prosaberetninger for ungdom. De understreker videre at man gjerne finner ungdommer i sentrum for handlingen (1984: 7). I tillegg til de uklare grensene mellom barne- og ungdomslitteratur som ble skissert ovenfor, sier Edström og Hallberg at også grensene mellom ungdomslitteratur og voksenlitteratur er flytende. Dette skyldes i vesentlig grad at barn og ungdom kan lese voksenlitteratur og voksne kan lese barne- og ungdomslitteratur (1984: 7f), og viser, likesom Nikolajevas utsagn, at man ikke kan definere barnelitteratur ut fra dens lesere.

Åsfrid Svensen understreker også i *Å bygge en verden av ord. Lyst og læring i barne- og ungdomslitteratur* at grensene mellom ungdoms- og voksenlitteratur ”er flytende inntil det usynlige” (2001: 43). Dette gjelder imidlertid all litteratur, sier hun, og bruker ”begrepet barnelitteratur som sekkebegrep for barne- og ungdomslitteratur” (2001: 7). Bakgrunnen for å kunne si at ungdomslitteratur hører til barnelitteratur er at den gjerne fremstiller mennesker i modning og vekst, og ofte får personene utforske ”nye verdener og nye egenskaper hos seg sjøl” (2001: 43), samtidig sier Svensen at ungdomslitteratur gjerne fremstiller ”[u]ngdomsåras forvirring, mangel på tilhørighet og mangel på trygg identitet [...], og hovedpersonene er ofte outsiders som på leiting etter fotfeste ser omgivelsene som fremmede og sære” (2001: 44). Jeg tolker det derfor slik at Svensen mener det er et lite skille mellom barne- og ungdomslitteratur, noe jeg er enig i, og som gjør at jeg ser på romanene om Steffi og Nelli som ungdomsromaner. Samtidig er jeg enig i at grensene mellom litteratur for barn, ungdom og voksne er flytende, og at man ikke kan definere litteraturen ut fra hvem som leser den. Romanene om Steffi og Nelli kan sies å være rettet mot ungdom, men kan også appellere til mennesker i alle aldre.

I *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar* legger Tone Birkeland og Ingeborg Mjør vekt på at moderniteten har forandret barnelitteraturen ved at grensene mellom barne- og voksenverdenen har blitt uklare, mye på grunn av den teknologiske utviklingen (2012: 30f). De refererer blant annet til teorier utviklet av modernitetsteoretikerne og sosiologene Zygmunt Bauman og Anthony Giddens når de snakker om barnelitteraturen og moderniteten, og sier at Baumans tanker om at ”[i]dentitet blir flytende og situasjonsbestemt” (2012: 31) kan anvendes i analyse av identitet i barne- og ungdomslitteratur.

Tone Birkeland, Gunvor Risa og Karin Beate Vold trekker i *Norsk barnelitteraturhistorie* inn Giddens og hans teorier om fortellingen i forbindelse med identitet. Hans forståelse av identitet er, ifølge dem, at ”[i]dentitet blir skapt og gjenskapt gjennom forteljingar i ein evig pågåande prosess” (2005: 378). Dette bidrar til at fortellingen om en selv er i stadig forandring. Ifølge Birkeland m.fl. setter ungdomsromanen ”ein eller fleire ungdommar i sentrum for handlinga, hovudpersonen er ofte i konflikt med seg sjølv, blir stilt på vanskelege val, og må gjennom ein modningsprosess for å finne seg sjølv og sin eigen identitet” (2005: 375). Dette er grunnen til at det kan være relevant å bruke Bauman og Giddens i forbindelse med analyser av ungdomslitteratur, og også i denne oppgaven. Steffi og Nelli må revurdere og tenke gjennom hvem de er, og hvem de ønsker å være gjennom hele romanserien, fordi dette ikke er bestemt på forhånd. Jeg kommer tilbake til Bauman og Giddens` teorier senere i kapitlet.

I *Barnelitteratur som sjanger* uttrykker Perry Nodelman at barnelitteratur og ungdomslitteratur kan sees på som egne litterære sjangre. Grunnen til det, mener han, er at barnelitteratur, uansett tykkelse på boka eller innhold, har mange av de samme sjangerkjennetegnene (1997: 13). Nikolajeva understreker imidlertid at barnelitteratur ikke er en sjanger i seg selv, hvis man med sjanger mener ”en type af litterære tekster med tydelige, definerbare genkommende træk” (2001: 13), men man kan si at betegnelsen barnelitteratur rommer flere ulike sjangre, og den historiske ungdomsromanen er en av disse (2001:16). I denne oppgaven velger jeg å støtte meg på Nikolajevas syn på barnelitteratur og sjanger, og se på den historiske romanen som en sjanger under barnelitteratur. Dette henger sammen med et ønske om ikke å degradere barnelitteraturen i forhold til voksenlitteraturen. Jeg velger derfor å bruke samme sjangerkriterier på den historiske romanen for ungdom som for voksne. I denne oppgaven har jeg ikke som mål å gå nærmere inn i diskusjonen omkring det å skrive historisk, og jeg kommer i hovedsak heller ikke til å ha en historisk tilnærming i analysen av romanserien om Steffi og Nelli. Jeg ønsker likevel å si litt om hva en historisk roman er, og hva som kjennetegner den historiske romanen for ungdom, fordi den tiden handlingen i romanene utspiller seg i, er med på å danne rammen for den fiktive fortellingen om Steffi og Nelli, og er med på å forme dem som mennesker.

Den historiske romanen som sjanger

Anne Birgitte Rønning har skrevet doktoravhandlingen *Historiens diskurser. Historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving*. Her ønsker hun å ”gripe den historiske romanen i grenselandet mellom fiksjon og historieskriving og gjøre rede for dens vilkår som betydningsprosess og forhold til historien som fortid og som historieskriving” (1996: 10), og hun gir en kritisk gjennomgang av teorier innen feltet. Hun ser også på sjangeren historiske romaner som et diskursivt skjæringspunkt, noe hun ønsker å utdype i doktoravhandlingen. Dette grenselandet er noe hun mener tidligere teoretikere ikke har greid å få tak på, fordi den tradisjonelle lesemåten av historiske romaner har gått ut på å lese romanene opp mot én bestemt historieforståelse, som avgjør om romanen er en god eller dårlig historisk roman (1996: 9ff). For at det for Rønning skal være snakk om en historisk roman, må det være ”fiksjonslitteratur som allerede i samtiden fremstod som ”historisk” – dvs. romaner hvis handling er fortidig i forhold til forfatteren og det samtidig lesende publikum” (1996: 1).

Hans O. Granlid har i *Då som nu* analysert en rekke svenske historiske romaner, og sier at han har unngått debatten om hvor langt tilbake i tid man må gå for å kunne kalle noe en historisk roman ved å legge vekt på romaner som bygger på historisk stoff fra

middelalderen (1964: 20), mens Ying Toijer-Nilsson trekker i *Minnet av det förflutna. Motiv i den moderna historiska ungdomsromanen* grensen ved hendelser skjedd før 1945 (1987: 18)³. Dette viser at avstand i tid er et viktig sjangerkriterium for den historiske romanen. Granlid legger også vekt på at den historiske romanen krever mer forkunnskap hos leseren enn andre sjangre, ”[d]en historiska romanen skänker vetande åt läsaren, men den kräver i gengäld ett aktivt intresse” (1964: 14). Hva leseren vet om den historiske bakgrunnen, kan være med på å påvirke hvordan leseren tolker teksten. Man kan si at tid danner det første sjangerkriteriet for historiske romaner. Det er ellers tre andre kriterier som også går igjen, og dermed ser listen slik ut:

1. For det første forutsetter betegnelsen *historisk roman* at det skal være en viss avstand i tid mellom når historien skrives og når handlingen utspilles.
2. For det andre skal handlingen ha historisk autentisitet, noe som kan oppnås gjennom historiske fakta, kildehenvisninger, eller tidskoloritt.
3. Det tredje punktet handler om at personene må være bærere av den historiske utviklingen, noe som betyr at de skal være representative for perioden som skildres og være berørt av konfliktene i tiden.
4. Til slutt blir det lagt vekt på at tidsbildet må ha en viss bredde slik at forandring og utvikling i samfunnet og personene kommer tydelig frem (Svensen 2001: 93f).

Anvender man kriteriene ovenfor på romanene om Steffi og Nelli, er det tydelig at de fyller sjangerkriteriene for den historiske romanen. Mange av hendelsene det refereres til i bøkene, blant annet Krystallnatten i november 1938, kan man regne som allment kjente hendelser som knytter handlingen til Europa og 2. verdenskrig. Steffi og Nelli er i høyeste grad representanter for den perioden handlingen er lagt til, og krigen angår dem, deres familie, og venner. Man møter også andre som gir informasjon om hvordan tilværelsen var under 2. verdenskrig, onkel Evert forteller blant annet om håpløse og farlige forhold for fiskerne. Som vi skal se i analysen, er de historiske hendelsene og samfunnet med på å forme Steffi og Nelli som personer, og man kan si at de utvikler seg i takt med samfunnet, samtidig som de er med på å påvirke i hvert fall de som står dem nærmest. Jentene blir også i aller høyeste grad berørt av konfliktene i tiden. Hva er så den historiske ungdomsromanen? Og hvilke temaer er det vanlig å ta opp der? Skiller den seg fra historiske romaner for voksne?

³ Argumentasjon for dette årstallet kan leses i Toijer-Nilsson. 1987. *Minnet av det förflutna. Motiv i den moderna historiska ungdomsromanen*. S. 18

Den historiske ungdomsromanen

Nikolajeva understreker at det er en forskjell mellom historiske romaner beregnet på voksne og historiske romaner beregnet på unge:

Den moderne historiske roman for unge lesere har som regel en helt annen struktur og et annet sigte [enn den klassiske historiske romanen]. Den handler sjældent om store historiske begivenheder som revolutioner, felttog og slag, [...], men om almindelige, jævne mennesker, oftest børn og unge (2001: 51f).

Motiv som går igjen i historiske romaner for barn og unge, er ifølge Svensen fortellinger ”om unge hovedpersoner som rykkes ut av sin trygge hverdag og kastes ut i drastiske og farlige opplevelser” (2001: 91), samtidig som fremmedgjøring og tap går igjen. Disse motivene kan, som jeg kommer tilbake til, mange unge identifisere seg med også i dag. Fremmedheten man kan oppleve i historiske romaner, kaller Svensen tredobbel: ”ei fremmed tid, en krisesituasjon, og en ung hovedperson som utstøtes fra fellesskapet hun eller han før har levd i” (2001: 93). Leseren får da, ifølge Svensen, mulighet til å dele hovedpersonens refleksjoner rundt samfunnet og omgivelsene (2001: 93). Den tredobbelte fremmedheten finner man også igjen i romanserien om Steffi og Nelli, og refleksjonene rundt samfunnet og omgivelsene dette skaper, kan gjøre at leseren kjenner seg igjen i, og identifiserer seg med, jentene.

Mette Winge skriver i sitt forord til boka *Fortiden som spejl. Om danske historiske romaner* at det underveis i skriveprosessen med boka gikk ”mere og mere op for [henne], at enhver historisk roman fortæller om ikke mere så dog lige så meget om sin tilblivelsestid som om den periode, den giver sig ud for at skildre” (1997: 7). Toijer-Nilsson understreker også dette ved å si at ”[s]venska ungdomsförfattare använder gärna en sådan här backspegelseffekt för att reflektera det närvarande i det förflutna. Åtskilliga gånger kan de öppet markera [...] att det är vårt nu som skall sökas i bokens då” (1987: 25). Hvis man ser dette i sammenheng med Thors romaner og det hun selv har sagt i et intervju med Julia Frändberg, bruker også hun fortiden som et bilde på nåtiden: “- Det kunde ju ha varit i nutid för det finns ju barn som kommer ensamma till Sverige idag också, men för mig så kändes det lättare att lägga det i historisk tid” (2002). Ensomhet, oppbrudd, og det å være på flukt kan være vanskelige temaer å ta opp, både for voksne og barn. Ved å legge handlingen bakover i tid kan man skape avstand til hendelsene, som igjen kan bidra til at bearbeidingen av det som er vondt og vanskelig går lettere (Svensen 2001: 99).

Modernitet og sen-, høy-, post- eller flytende modernitet

Som vist ovenfor kan historiske romaner bli brukt som et bilde på nåtiden. For å kunne si noe om dette er det derfor nødvendig å se på hva som sies om nåtiden. Betegnelsene sen-, høy-, post- og flytende modernitet blir i teorien brukt om tiden etter moderniteten. Moderniteten, som vi da har forlatt, kan ifølge Giddens i *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten* ”forstås som nogenlunde ensbetydende med ”den industrialiserte verden”” (1996: 26). Sosiolog Gunnar C. Aakvaag understreker i *Moderne sosiologisk teori* at hvilken betegnelse man velger å bruke, avhenger av om man ser på nåtiden som en fortsettelse av moderniteten, eller om man forstår endringene mellom den tiden vi nå lever i, og moderniteten som så dramatiske at vår tid må kalles postmodernitet (2008: 261). Dette er en debatt som beveger seg på siden av min problemstilling, og som jeg velger å ikke gå nærmere inn på her⁴. I denne oppgaven vil jeg imidlertid bruke benevnelsene senmoderne og senmodernitet. Det som uansett er viktig i min fremstilling, er at den tiden vi lever i er preget av globalisering, flytende grenser og opphør av tidligere klare og gitte rammer og strukturer. Dette fører blant annet til at et tema som identitet er noe som opptar de fleste (Bauman 2004: 17). Sammen med begrepet tilhørighet blir dette sentralt i min analyse av Thors romanserie.

Identitet

”Å ha en identitet innebærer å være i stand til å svare på spørsmålet ”hvem er jeg?””, sier Aakvaag (2008: 280). Dette spørsmålet er, som vi skal se, relevant også i forbindelse med Thors romanserie. Sosialantropolog Thomas Hylland Eriksen understreker i *Røtter og føtter. Identitet i en omskiftelig tid* at all litteratur skrevet om identitet handler om ”forholdet mellom den enkelte, den andre, og ikke minst *de andre*” (2008: 8), samtidig som identitet også er personlig. Man kan ut fra dette tolke det slik at identitet blir skapt i samspill med andre. Samtidig er det en selv som til syvende og sist må avgjøre hvilken identitet eller hvilke identiteter man ønsker. Identitet er altså ikke forutbestemt.

I *Identity. Conversations with Benedetto Vecchi* trekker Bauman frem begrepet ”fellesskap” i forbindelse med søken etter egen identitet og tilhørighet (2004: 11)⁵, begreper som også er sentrale i Baumans *Savnet fellesskap* (2000). Identitet og tilhørighet til fellesskap ”are not cut in rock, [...] they are not secured by a lifelong guarantee” (2004: 11), og kan dermed sies å være i stadig forandring og avhenger av hvilke valg man velger å ta på veien. I

⁴ For videre lesning, se for eksempel Aakvaag. 2008. *Moderne sosiologisk teori*.

⁵ Bauman bruker begrepene ”communities”, ”identity” og ”belonging”.

tillegg understreker Bauman at identitet er ”something to be invented rather than discovered” (2004: 15). Det er denne oppfatningen jeg bruker som utgangspunkt i denne oppgaven. Steffi og Nellis identitet og tilhørighet forandrer seg i løpet av romanene, og dette påvirkes av mennesker de møter og fellesskap de kommer i kontakt med. Samtidig er det de som til slutt må ta valg angående hvem de ønsker å være. I forbindelse med dette blir også begrepene trygghet og frihet sentrale, noe jeg kommer nærmere inn på i analysen.

Giddens bruker ordet selvidentitet om en persons identitet og definerer det slik: ”Selvidentitet er ikke et særligt træk eller en samling af træk, som individet besidder. Den er *selvet som det refleksivt forstås af personen på baggrund af vedkommendes biografi*” (1996: 68). Som del av denne biografien kan man også plassere opplevelser personen har i forhold til samfunnet, familie, venner og seg selv, det er en prosess ”der forbinder personlig og social forandring” (1996: 46). Prosessen knytter sammen fortid, nåtid og fremtid, og kan kalles den selvbiografiske fortelling (Aakvaag 2008: 277). Giddens understreker også at selvet ikke er passivt, og ”[v]ed at individerne skaber deres selvidentitet, bidrager de til eller ligefrem forårsager sociale påvirkninger, som er globale i deres konsekvenser og implikationer” (1996: 10). I dette, sier Aakvaag, ligger forståelsen av at det som skjer med en selv, heller enn det som skjer ute i verden, skaper referansepunkter i ens livsfortelling (2008: 277). For Steffi og Nelli mener jeg at hvordan andre ser dem, har stor betydning for hvordan de oppfatter seg selv, men de har også meninger om hvordan de vil at andre skal oppfatte dem og hvordan de oppfatter seg selv. Deres identitet skapes altså ikke i et vakuum. I forbindelse med en analyse av romanene skal vi se at oppfatningen jentene har av sin selvidentitet, avhenger av fortid, nåtid og fremtid, og den selvbiografiske fortellingen blir derfor et sentralt begrep i analysen.

Bauman, Giddens og sosiolog Ulrich Beck har møtt kritikk fordi noen mener de ikke ser individet og dets identitet i sammenheng med gruppeidentitet og samfunnet for øvrig, men heller en som ”konstruerer sin identitet gjennom livsstilsvalg” (Aakvaag 2008: 288), og dermed undervurderer sosiale føringer for identitetsdannelse. Aakvaag understreker imidlertid at Bauman, Giddens og Beck ikke overser de sosiale strukturene og den betydningen de har for identitet. Slik samfunnet er i dag, blir man tvunget til å velge hvordan man selv ønsker å være (2008: 288)⁶. Å selv kunne velge hvem man ønsker å være, og hvor man vil ha sin tilhørighet, er sentralt i forbindelse med en analyse av identitet og tilhørighet i Thors romanserie.

⁶ For videre lesning, se Aakvaag 2008: 286ff.

Tilhørighet til sted, kultur og fellesskap

På grunn av den geografiske reisen blir det relevant å se tilhørighet og identitet i forbindelse med sted, og man kan da spørre hva som menes med sted. Er det et globalt, nasjonalt, lokalt eller abstrakt sted? I denne oppgaven ser jeg på sted som noe geografisk, en plassering på kartet, et område, et land eller ei øy som har en beliggenhet i verden. I romanserien er det snakk om mange ulike geografiske steder, og byene Göteborg og Wien, og øya i havet er steder hvor Steffi og Nelli oppholder seg.

Ulrich Beck presenterer i *What is Globalization?* begrepene ”place polygamy” og ”globalization of biography”⁷. Plass-polygami handler om å ha to hjemsteder man er glad i og oppholder seg på, mens globalisering av biografi handler om at man finner verdens motsetninger også i sine egne liv (2000: 73). Per Thomas Andersen understreker i *Identitetens geografi* at ”det fins mange plass-polygame i vår tid” (2006: 13), og de fleste av disse er flyktninger. Dette betyr at de er ufrivillig plass-polygame. Videre trekker Andersen paralleller mellom det å være plass-polygam og det Bauman i *Savnet fellesskap* kaller reduserte forventninger, og knytter det opp mot ”reduerte forventninger til tilknytning og varig identitetsdannelse” (2006: 15). Andersen understreker også at menneskene er mer mobile nå enn før. Dette fører til at ”[d]en ytre mobilitet, det plass-polygame motiv og følelsen av å være uten stedstilhørighet svarer til en indre mobilitet og identitetsløshet som mange senmoderne mennesker i den vestlige verden synes de kan kjenne seg igjen i” (2006: 17). Mangel på tilhørighet henger altså sammen med mangel på identitet. Kanskje er dette en av grunnene til at man som leser kan identifisere seg med Steffi og Nellis søken etter tilhørighet og identitet i romanserien. Man kjenner seg igjen i det å være på stadig reise og å være på leting etter tilhørighet. Steffi og Nelli kan på den måten bli eksempler på det senmoderne, identitetssøkende mennesket.

Samfunnsgeograf Peter E. Hopkins sier i *Young people, place and identity* at sted blir stadig mer ”recognised as having open and permeable boundaries, shaped by complex webs of local, national and global influences and different social and cultural flows and processes” (2010: 11). Fra å bli sett på som et avgrenset område har sted i dagens samfunn blitt mer åpent for påvirkning utenfra. Hopkins understreker at geografi har betydning for unges identitetsutvikling, og han er opptatt av interaksjonen mellom alder, sted og tilhørighet når han utforsker hvordan dette er med på å forme unges identitet. Blant annet understreker han at ”the specific places or locations that young people find themselves in also act as an

⁷ Videre i oppgaven bruker jeg oversettelsene plass-polygami og globalisering av biografi.

important marker of identity and sense of identification” (2010: 11). Hopkins konstaterer at det finnes flere måter å se identitet på, og at identitet kan forandre seg i takt med konteksten, i tillegg til å være relasjonsbetinget, ”constructed through social relations, articulated in particular ways and replicated by individuals and groups” (2010: 7). Hopkins støtter seg på Richard Jenkins (2004) og Steph Lawler (2008) når han anvender begrepene likhet og forskjell for å se på hvordan man identifiserer seg med andre (2010: 6f)⁸. Sted er et viktig begrep i den sammenhengen, fordi ulike steder også er med på å skape identitet. Man kan for eksempel oppnå likhet ved å gå på de samme skolene eller være med i de samme gruppene, mens ulike ungdomsgrupper eller nabolag kan bidra til at identitet skapes ulikt (2010: 11f). Steffi og Nelli er flyktninger, noe som kan sies å automatisk gjøre dem forskjellige fra andre barn. Å føle seg annerledes eller å se likheter og forskjeller mellom en selv og andre, og mellom steder, er noe som går igjen i romanene.

Det dobbelte kulturtap

”Alltid tilpasning; aldri tilknytning. [...] To halve deler danner ikke en helhet, ikke når det dreier seg om identitet. To halve deler danner en dyp ambivalens. Resultatet er desorientering og hjemløshet”. Dette er innledningen til kapitlet ”Det dobbelte eksil” i Andersens *Identitetens geografi* (2006: 169). Det Andersen beskriver her, er det han senere kaller ”det dobbelte kulturtap”, en følge av senmoderniteten og dens måte å leve på. Dette kulturtapet ”innbefatter tap av fortid og historie på den ene siden, og tap av forventninger til fremtiden på den andre siden” (2006: 183). Steffi stiller spørsmål ved om hun aldri mer skal føle seg hjemme, og etter å ha bodd en stund i Sverige, viser det seg at heller ikke tanken på Wien, som før var hennes hjem, gir en følelse av tilhørighet. Man kan spørre seg om resultatet av jentenes reiser er desorientering og hjemløshet, slik Andersen beskriver et dobbelt kulturtap, eller om Steffi og Nelli føler tilhørighet til de stedene de bor på, og om dette fører til at de danner seg nye og ulike identiteter.

I sin bok *Den dubbla identiteten. Immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970-2000* trekker Lars Wendelius frem begrepene ”dubbel identitet” og ”kluven identitet” i forbindelse med mennesker som forsøker å leve i to verdener (2002: 122f)⁹. Han knytter ”dubbel identitet” sammen med det postkoloniale begrepet ”hybriditet”, som handler om ”erfarenheten att leva mellan någorlunda entydiga etniska och kulturella former” (2002: 123).

⁸ Egen oversettelse. Hopkins bruker begrepene *similarity* og *difference*.

⁹ Heretter oversatt med dobbel og kløyvd identitet.

Ulike kulturelle perspektivene smelter da sammen og danner den doble identiteten, og istedenfor å tape to kulturer handler det om å leve med to kulturer parallelt (2002: 123). I denne oppgaven kommer jeg til å benytte meg av både begrepet dobbelt kulturtap og dobbel identitet fordi jeg mener Steffi ikke nødvendigvis taper to kulturer eller identiteter, men heller danner hybrider. Nelli kan på sin side sies å tape den ene kulturen, og i større grad tilegne seg den andre, men også dette fremstår som problematisk.

Strategier i møte med nye kulturer

I møte med nye kulturer velger mennesker ulike måter å tilnærme seg det nye på. Sosiolog Chan Kwok-Bun legger i artikkelen *Both Sides, Now: Culture Contact, Hybridization, and Cosmopolitanism* frem fem muligheter for hva som kan skje med "one's identity, ethnicity, and culture as a consequence of migration or, more precisely, of transnationalism" (2002: 192). Med transnasjonalisme mener han å kunne være på mer enn ett sted samtidig, "a dual structure of feelings attached both to where one is at ('destination') and where one is from ('origin')" (2002: 192). Dermed kan transnasjonalisme kobles sammen med de tidligere nevnte begrepene "plass-polygami", "dobbelt kulturtap" og "dobbelt identitet". De fem ulike strategiene Kwok-Bun mener man kan anvende, er¹⁰:

1. Segregering: man forblir den samme som man var ved ankomst til et nytt sted eller en ny kultur.
2. Kodeveksling: man velger hvem man er på bakgrunn av hvem man er sammen med.
3. Assimilering: man mister sin gamle kultur til fordel for den nye.
4. Hybridisering: begge kulturene er tilstede i tilværelsen.
5. Oppfinne: en løsning hvor man finner opp sin egen kultur (2002: 193f).

De ulike strategiene blir interessante i forhold til hvor Steffi og Nelli skaper tilhørighet og identitet, og hvordan de velger å møte landet og kulturen de kommer til. Det skal vise seg at jentene velger en litt ulik tilnærming til det nye landet og den nye kulturen. Spørsmålet blir da om dette gjør at utfallet blir ulikt.

¹⁰ Jeg bruker oversettelser av de engelske ordene: essentializing, alternating, converting, hybridizing og innovating.

Kapittel 3. Den geografiske reisen

Den geografiske reisen er utgangspunkt for, og henger sammen med, både den kulturelle reisen og jentenes reise fra barn til voksen. I historien om Steffi og Nelli kan man si at dette er den utløsende faktoren for at de blir som de blir til slutt, og Thor bruker den historiske rammen for å skrive om identitet og tilhørighet. Jeg begynner derfor analysen av fremstillingen av identitet og tilhørighet i bøkene med å se på den geografiske reisen jentene opplever, både i lys av den historiske konteksten og slik den fremstilles i bøkene, enten det er en tvungen reise valgt for dem på bakgrunn av frykt og forfølgelse, eller en frivillig reise full av håp, fremtidsplaner og drømmer. Sammen danner bøkene et helhetlig bilde av jentenes reiser, noe som gjør at alle bøkene henger sammen og må leses i lys av hverandre for å få det fulle bildet av Steffi og Nelli som individer. Søstrene er også gjensidig avhengig av, og påvirket av, hverandre, samtidig som de har ulike måter å møte det nye samfunnet og forholde seg til fortiden på. Dette gjør en sammenlignende analyse av jentene interessant.

Barn på flukt

Etter Krystallnatten i november 1938 tok det internasjonale samfunnet ansvar for å redde tysk-jødiske barn i sikkerhet, og transporten av disse barna bort fra Nazityskland ble kalt *Kindertransport*. I Sverige ble det i november 1938 innført noe som kaltes *Barnkvoten*, en kvote for antall jødiske barn som kunne komme til Sverige. Denne lød på 500, og de fleste av disse barna ble plassert i svenske fosterhjem. Dette skriver historiker Ingrid Lomfors om i sin doktoravhandling *Förlorad barndom återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland* (1996: 18f), og målet med avhandlingen er å øke forståelsen for hvilke situasjon flyktingbarn befinner seg i (1996: 11). Thor sier selv i et intervju med Birgitta Fransson i *Barnboksvärldar. Samtal med författare* at hun har hatt kontakt med Lomfors i forbindelse med romanene om Steffi og Nelli (2001: 281). Når man snakker om det å være flykting og være på flukt, tar Lomfors opp at det er vanlig å se på dette som en situasjon man ufrivillig har kommet opp i, noe som kan føre til at flyktinger sees på som objekter, som del av en gruppe, i stedet for som individer. Forskning på det å være flykting og på flukt, skiller imidlertid vanligvis mellom kollektiv og individuell flukt, og om den er selvbestemt eller om man tvinges til å flykte. Lomfors analyserer flyktingbarna som selvstendige aktører (1996: 20ff). Bøkene om Steffi og Nelli handler om to individer som også opplever å bli sett på som objekt og som en del av en større gruppe. Motsetningen mellom hvordan flyktinger oppfatter seg selv, og hvordan de oppfattes av andre, blir derfor sentral videre i oppgaven.

Det har i Norge de siste årene vært debatt rundt temaene flyktningbarn og asylsøkerbarn. Som et resultat av dette ble stortingsmeldingen *Barn på flukt* publisert av Det kongelige justis- og beredskapsdepartementet i 2012. Denne viser hvor mange asylsøkere som har kommet til Norge i løpet av årene 2005 til 2011. Av de 9053 asylsøkerne som kom til Norge i 2011 var 2359 under 18 år. 858 av disse kom som enslige asylsøkere (2012: 8). Ifølge Den internasjonale migrasjonsorganisasjonen er det 214 millioner mennesker i verden som ikke bor i det landet de ble født i, og FNs høykommissær antar at tallet på flyktninger og fordrevne var 42,5 millioner på verdensbasis i 2011 (2012: 16f). Så hva vil det egentlig si å være flyktning? Ifølge FNs flyktningkonvensjon fra 28. juli 1951 er en flyktning en som

[...] med rette frykter for forfølgelse på grunn av rase, religion, nasjonalitet, medlemskap i en spesiell sosial gruppe eller på grunn av politisk oppfatning, befinner seg utenfor det land han er borger av, og er ute av stand til, eller, på grunn av slik frykt, er uvillig til å påberope seg dette lands beskyttelse; eller som er statsløs og på grunn av slike begivenheter befinner seg utenfor det land hvor han har sin vanlige bopel, og som er ute av stand til eller, på grunn av slik frykt, er uvillig til, å vende tilbake dit (Det kongelige justis- og beredskapsdepartementet 2012: 29).

Lomfors sier i tillegg at ”flyktingar personifierar ett tillstånd av uppbrott, instabilitet och omställning. Och [...] dessa kännetecken visar sig som mest *under* själva exilen. På samma sätt som separation av barn från föräldrar är ett intrång i livsprocessen, är exil en radikal brytning i livsförloppet” (1996: 33). Hvordan disse barna oppfatter seg selv, og sin plass i samfunnet, i tillegg til hvordan samfunnet tar vare på disse barnas rett til å være barn, er viktige temaer som jeg håper denne oppgaven kan være med på å belyse. Man kan si at bøker som Thors romanserie er med på å øke og understreke viktigheten av oppmerksomhet rettet både mot migrantbarn og flyktningbarn, og hvordan samfunnet behandler disse.

Jødiske barn fra andre land i Europa kom også til Norge i årene 1938-1939. Disse fikk et mer dramatisk opphold i det nye landet enn de jødiske flyktningbarna som kom til Sverige, idet Tyskland invaderte Norge. Blant annet bygger filmen *I slik en natt* (1958) på de jødiske barnehjemsbarnas dramatiske flukt fra Norge til Sverige i 1942 (Filmbasen 2013). Kari Margrethe Hamkoll skrev i 2010 masteroppgaven ”*Den uheldigste form for immigrasjon*”: *jødiske barneflyktninger som kom til Norge i 1938-1939*. Hun stiller spørsmål ved hvordan Norge tok imot flyktningbarna som kom til Norge i tiden 1938-1939, hun undersøker hvordan de så på seg selv, og hvordan disse barnas historier har blitt fremstilt i ettertid (2010: 2). Det siste året har det også blitt utgitt flere norske bøker for barn og unge som handler om jødiske barns situasjon i Norge under 2. verdenskrig, blant annet ungdomsboka *Nærmere høst*

av Marianne Kaurin. Den handler om den jødiske familien Stern og menneskene i bygården de bor i på Grünerløkka i november 1942. *Nærmere høst* ble tildelt "Debutantprisen" i Kulturdepartementets priser for barne- og ungdomslitteratur i 2012 og var nominert til Uprisen – årets ungdomsbok 2013 (Aschehoug & Co 2013). Barneboka *Over grensen* av Maja Lunde er en annen bok som kom i 2012, og handler om jødiske barns flukt fra Norge til Sverige under krigen (Gyldendal 2013). Litteraturanmelder Maya Troberg Gjuve skriver i en anmeldelse av denne boka i Dagbladet at "[a]ndre verdenskrig har vært et stort hull i norsk barnelitteratur" (2012). Disse utgivelsene er, sammen med Hamkolls masteroppgave, med på å vise aktualiteten og viktigheten av å belyse disse historiske hendelsene også i dag.

Migrasjon

Det kongelige justis- og beredskapsdepartementet definerer migrasjon slik: "Flytting eller vandring, uavhengig av årsak og varighet. Det skilles gjerne mellom frivillig migrasjon, f.eks. arbeidsmigrasjon, og tvungen migrasjon, f.eks. flyktningsstrømmer" (2012: 91). Da Steffi og Nelli kommer til Sverige, er det fordi foreldrene har valgt å sende dem dit. Ut fra det vi får vite om bakgrunnsforholdene i Wien, kan man tolke det som at foreldrene føler seg tvunget til å sende barna fra seg for at de skal få en best mulig sjanse til å ha det bra og leve et liv uten frykt. Man kan dermed si at jentene blir utsatt for en form for tvungen migrasjon. Foreldrene ønsker selv å migrere til Amerika for å slippe forfølgelse, frykt, og sult. Samtidig som de er migranter, kan man også si at jentene kommer til Sverige som flyktninger uten rettigheter. Det eneste de vet, er at de ikke kan dra tilbake til sitt hjemland.

Når de først har kommet til Sverige, blir resten av den geografiske reisen en reise jentene selv bestemmer over. Som vi skal se, ønsker Steffi å reise til Göteborg for å gå på skole. Dette kan kanskje ikke kalles migrasjon fordi Steffi fremdeles kommer hjem til øya i helger og ferier, men det er fortsatt en del av den geografiske reisen. Til gjengjeld velger jentene selv å migrere til Amerika til tross for at de kunne fortsette å bo på øya og i Sverige. Det blir en frivillig migrasjon for Steffi og Nelli. Faren føler derimot at han ikke kan være igjen i Wien etter krigen. Han føler seg tvunget til å dra et annet sted.

Frivillig eller tvunget fellesskap - flyktning i et fremmed land

Da vi først møter Steffi og Nelli, er de på et tog og har ankommet Göteborg. De er sammen med flere andre jødiske barn fra Wien, som er sendt bort av foreldrene i håp om å få en bedre og tryggere tilværelse i Sverige enn i Østerrike. Disse barna kjenner ikke kulturen eller menneskene i det nye landet. De vet ikke hvor de skal, og det meste av eiendelene sine måtte

de la ligge hjemme. Ved ankomsten til Sverige tenker Steffi følgende: ”Sedan i går morse har den trånga tågupén varit deras hem. De många milen av järnvägsräls bakom dem var som ett band som sträckte sig tillbaka till Wien, till mamma och pappa. Nu har bandet klippts av. Nu är de ensamma” (EÖH: 7). Togturen blir dermed et symbol på adskillelse fra både sted, kultur og foreldre. Den tilhørigheten som de en gang hadde, kan sies å være tapt, den kulturen, det hjemmet, og de foreldrene Steffi og Nelli var så knyttet til, blir borte for dem. På den ene siden kan man si at de med ensomheten mister fellesskapene som eksisterer på mikronivå og kalles familie og venner: ”små, uformelle og ikke-politiske fellesskap” (Foros 2000: 22), og fellesskapet man får ved å ha samme referanserammer og kjenne kulturen rundt seg. På den andre siden oppfattes de *utad* som en del av et annet fellesskap, ”de små flyktingbarna”, noe journalisten som møter dem på stasjonen i Göteborg understreker:

- Det är mitt jobb, damen,[...]. Ni tar hand om de små flyktingbarnen. Jag tar de rörande bilderna, som ger er mer pengar till ert arbete.
Han knäpper några bilder till.
Steffi vänder bort ansiktet. Hon vill inte vara ett flyktingbarn på en rörande bild i någon tidning. Hon vill inte vara någon som man måste skänka pengar till (EÖH: 6).

Tilhørigheten som journalisten gir Steffi og Nelli, vil ikke Steffi være en del av, både på grunn av at hun ikke vil bli sett på som flyktingbarn, og fordi hun ikke ønsker å måtte ta imot penger. Hun ønsker den tilhørigheten hun hadde før, som datter av en lege, bosatt i en stor leilighet, hvor de ikke trengte å være gjenstand for veldedighet. Ved å gjøre den geografiske reisen og ved å gå av toget har Steffi og Nelli, sett fra utsiden, blitt en del av et nytt og større fellesskap. Innad er de en gruppe barn som er ført sammen på bakgrunn av en tildelt religiøs tilhørighet, og i denne gruppen er de ukjente for hverandre.

I *Savnet fellesskap* peker Bauman på to ting som kjennetegner menneskets forestilling om fellesskapet. For det første er man i et fellesskap aldri fremmed for hverandre, og for det andre kan man ”regne med å møte velvilje hos hverandre” (2000: 34). Uheldigvis er denne formen for fellesskap ikke tilgjengelig for oss (2000: 35). De små fellesskapene som Steffi og Nelli hadde i Wien kan sies å stemme med Baumans definisjon av menneskets forestilling om fellesskapet. Disse er tapt og blir dermed et bilde på fellesskapet mennesket ikke har tilgang til. I det større fellesskapet jentene plasseres i, er ingen av kjennetegnene tilstede. Videre sier han at prisen for å være i et fellesskap er frihet, fordi man i et fellesskap søker tryggheten. Trygghet og frihet blir dermed vanskelig å kombinere (2000: 36ff). Foreldrene til Steffi og Nelli sender som nevnt barna til Sverige i håp om at de skal få et bedre og friere liv der enn

det de hadde i Wien, noe også Steffi og Nelli innser etter hvert: ”Vi blev skickade hit, som paket med adresslappar runt halsen. Det var inte vårt fel, och inte mammas och pappas heller” (HD: 159). Ut fra Baumans teori om at prisen for fellesskapet er friheten, kan man altså si at prisen for friheten er tryggheten og fellesskapet, en pris Steffi og Nelli betaler ved at de blir sendt til Sverige. ”Vi kan ikke være mennesker og mangle *både* trygghet og frihet”, sier Bauman (2000: 38). Kan man si at jentene har fått friheten og gitt opp tryggheten, eller fått tryggheten og gitt opp friheten? I fellesskapet andre plasserer jentene i, kjenner de ingen følelse av trygghet, noe de derimot kan sies å gjøre i fellesskap de velger selv. Det er altså forskjell på fellesskap man selv ønsker å være i og fellesskap andre plasserer en inn i.

Etter hvert som handlingen utspiller seg, får man som leser innblikk i en hverdag i Wien som var langt fra trygg og stabil. Verken foreldrene eller andre fikk lenger være med på å bestemme hvordan livet deres skulle være, hvor de skulle handle, gå på skole, bo eller jobbe. Man kan også lese skildringer om skolekamerater som forsvant fra klassen. Slik tilværelsen deres var blitt i Wien, kan man si at de allerede hadde mistet både tryggheten og friheten til å gjøre hva de ville, gå hvor de ville, og leve fritt i den forstand at man har selvbestemmelse over sitt eget liv. De hadde foreldrene sine, men samtidig var de også her blitt en del av et fellesskap andre hadde plassert dem inn i: det jødiske fellesskapet. Da de kommer til Sverige, er de avhengig av andres veldedighet og penger for å få et sted å bo. Kanskje man dermed kan si at Steffi og Nelli har mistet både tryggheten og friheten, i tillegg til fellesskapet, og at de må bygge opp et fellesskap for igjen å føle tilhørighet. Som nevnt i kapittel 2, mener Svensen at en tredobbel fremmedhet er noe som går igjen i historiske romaner for ungdom. To av disse faktorene er at en ung hovedperson utstøtes fra det fellesskapet personen tidligere har levd i, samtidig som han eller hun opplever en krise. Disse formene for fremmedhet kommer tydelig frem her ved at jentene kommer ensomme til et nytt land, de støtes ikke ut, men sendes allikevel bort fra fellesskapet de tidligere levde i.

Når barn kommer som migranter til et nytt land, enten de ankommer togstasjoner, flyplasser eller havner, befinner de seg i en annen kontekst enn det de gjorde i landet de reiste fra. Hopkins understreker at ”personal identities mean very different things to how they were interpreted in their country of origin. Furthermore, they also have a new label as an ‘asylum seeker’” (2010: 229). Denne merkelappen blir konkretisert i Thors romaner ved at barna som kommer med tog fra Wien, har navnelapper rundt halsen. Den praktiske hensikten lappene skal ha, er at andre som møter dem skal vite hvem de er, men i Steffi og Nellis tilfelle er de også med på å understreke at de er forskjellige fra alle andre. På båten fra Göteborg til øya opplever jentene at to menn stirrer på dem: ”- Varför tittar de på oss? frågar Nelli oroligt. -

Det är namnlapparna, tror Steffi. [...] - Vi tar av dem” (EÖH: 10f), noe man kan tolke som et forsøk på å ikke bli sett på som flyktningbarn eller en del av en gruppe, men heller som to individer. Dette er noe jeg kommer tilbake til i forbindelse med jentenes forhold til jødedommen og kristendommen, og kunstnerkvinnen Carita Borg.

”Oss og dem”

Steffi og Nelli blir revet ut av sitt vante liv og sitt vante miljø, først ved at de må flytte til en mindre leilighet i Wien fordi den gamle blir konfiskert av tyskerne, så ved at de blir sendt til ei øy utenfor Göteborg. For å understreke fremmedheten og uvissheten jentene føler, lar Thor dem fantasere om hvordan det ser ut på øya da de er på vei i båt: ”- Där finns långa stränder med mjuk sand, [...], och palmer” (EÖH: 10). Jentene har aldri vært ved havet før, de har bodd i storbyen Wien hele livet, og fantasiene viser seg ganske raskt å ikke stemme med virkeligheten. Ifølge Nikolajeva kan forfatteren, ”[v]ed at placere personerne i et ”ekstremt” miljø [...] sette gang i og fremskynde en modningsproce hos personen, som måske ikke ville være så troværdig i mere kendte omgivelser. Miljøet fungerer dermed som katalysator for en udvikling” (2001: 55), noe Thor tar i bruk i romanene ved å plassere jentene på ei øy langt borte fra storbyens kjente miljø. Adskillelsen og mangelen på en tilhørighet blir da enda sterkere, og det er ikke bare det geografiske stedet som er annerledes enn hva jentene er fortrolig med. Steffi og Nelli var vant til å se i butikkvinduer, dra i operaen og høre på musikk i Wien. Stedet de kommer til, har ingen butikkvinduer å titte i, og de familiene de skal bo hos, går ikke i operaen og hører ikke på musikk, og tante Märta syns ”[d]et finns så många frestelser i stan” (ND: 52).

Helt til de ankommer øya har jentene hatt hverandre, og skuffelsen blir derfor stor når Steffi må dra videre med tante Märta samme kveld som de har kommet. Til tross for at de blir skilt fra foreldrene i Wien er det kanskje en enda tydeligere sårhet hos jentene når de må skilles fra hverandre og bo hos hver sin forsterfamilie. Ulikhetene mellom familiene og hvordan disse påvirker jentene, kan sies å være med på å skape enda større distanse mellom jentene, til tross for at de treffes på dagtid. I skildringen av at Steffi må dra videre med tante Märta ser man en fortvilelse over å ikke vite hva som foregår, og det er først senere at Nelli forteller hvordan hun opplevde det. Ved at Thor legger hovedvekten på Steffi samtidig som at man etter hvert også får innblikk i hva Nelli føler og tenker, er det lett å se likhetene og forskjellene mellom hvordan jentene har det og tilpasser seg den nye kulturen og menneskene. Dermed blir det tydelig at jentene er to komplekse individer som utvikler seg ulikt, og må derfor også sees som to individuelle hovedpersoner (Nikolajeva 2001: 62ff).

Etter en stund på øya får Nelli og Steffi begynne på skolen, og første skoledag må Steffi peke ut landet hun kommer fra:

- Stephanie har rest en lång väg för att komma hit till oss, säger fröken. Hon kommer från Wien. [...].
- Fröken drar i ett snöre och släpper ner en karta framför svarta tavlan. Det är en karta över Europa.
- Kan Stephanie peka ut sitt hemland för oss? frågar fröken (EÖH: 69).

Dette er med på å understreke at hun er forskjellig fra de andre elevene i klassen. Ifølge Hopkins blir man gjerne identifisert ut fra hvor man kommer fra, enten det gjelder land, nabolag eller hvor man går på skole (2010: 11). Ved at Steffi må synliggjøre for de andre at hun kommer fra et annet geografisk sted og har reist langt for å komme dit, kan man si at skillet mellom henne og elevene i klassen blir større fordi det blir så tydelig at hun er forskjellig fra dem. Steffi blir identifisert med hjemlandet og avstanden mellom henne og klassekameratene forsterkes. Det kommer også frem at det landet Steffi ser på som sitt hjemland, ikke finnes på kartet. ”Österrike är numera en del av tyska riket” (EÖH: 69). Hennes hjemland eksisterer ikke lenger som selvstendig nasjon, noe jeg tolker som at følelsen av tilhørighet til landet Østerrike og byen Wien er borte.

Det er ikke bare i forhold til de andre barna at den geografiske avstanden skaper et skille. Man kan si at den også hos Steffi selv skaper en ambivalens, hvor tilhørighet til et sted står i motsetning til savnet etter venner og familie på det stedet. Dette gjør tilhørighet til *både* steder og mennesker sentralt:

- Det är så konstigt att tänka på mamma och pappa och Evi och alla andra där hemma, [...]. Att de går på de vanliga gatorna och att jag är här.
- Skulle du hellre vilja vara där?
- Jag skulle vilja att de var här (EÖH: 195).

Etter hvert føler Steffi seg mer hjemme hos tante Märta og onkel Evert, og det er her hun har tryggheten sin. Menneskene er derimot ikke så lett å erstatte. Steffi føler seg mer og mer trygg på tante Märta og onkel Evert, noe som fører til at også tilhørigheten til stedet blir sterkere. Wien hadde jo forandret seg allerede da hun dro, så det er menneskene der hun savner. Samtidig som hun ikke vil være uten menneskene i Wien, vil hun heller ikke dra fra øya og menneskene der. Tilhørighet kan altså gjelde flere aspekter, noe jeg kommer tilbake til senere.

Hjemme kan være flere steder: plass-polygami

I likhet med *En ö i havet* åpner også *Näckrosdammen* med en reise, denne gangen med båt fra øya tilbake til Göteborg. Steffi reiser frivillig, og uten Nelli, fra det hun det siste året har kunnet kalle et hjem. Rammen rundt reisen til Göteborg er altså svært forskjellig fra rammen rundt reisen Steffi og Nelli foretok til øya. ”Den gången reste Steffi bort från allt hon kände till och tyckte om, till främmande människor i ett främmande land med ett främmande språk. [...] Den här gången tvingar ingen henne att resa. Hon vill det själv” (ND: 7). På denne reisen er hun ikke et flyktningbarn med en navnelapp rundt halsen, hun flytter heller ikke til byen for godt. Steffi reiste ikke alene fra Wien, hun hadde med seg Nelli. Nå er Tante Märta med henne og blir den voksenpersonen som manglet da jentene kom til øya ett år tidligere. Samtidig får jeg inntrykk av at Steffi også denne gangen fremstår som den tryggeste av dem. På en annen side får man innblikk i at det skjuler seg en usikkerhet hos Steffi ved å skulle dra fra det som har blitt hennes nye hjem: ”Nu bryter hon upp igen, från tant Märta och farbror Evert, från Vera som till slut blev hennes vän, från Nelli som ska stanna på ön hos tant Alma och hennes familj” (ND: 7). Steffi reiser altså fra den tryggheten hun har opparbeidet hos tante Märta og onkel Evert på øya for å følge drømmen sin om videre skolegang i byen. At Steffi legger ut på en reise uten Nelli, fører også til at de to jentene ikke kan være sammen, påvirke hverandre, og minne hverandre på hva de forlot i Wien. Ved å foreta denne reisen møter Steffi andre mennesker og impulser enn Nelli, og dette fører til at de utvikler seg ulikt.

I teorikapitlet var jeg inne på begrepet plass-polygami. Ulrich Becks eksempel på dette i *What is Globalization?* viser en gammel dame som føler seg vel så hjemme i Kenya hvor hun har et feriehus, som i Tyskland hvor hun har et annet hus. Og hun hører hjemme begge steder. I motsetning til Steffi og Nelli har dama valgt å bytte på å bo to steder, ”[t]he old lady is in the happy position of not having to decide either for Tutzing and against Kenya or for Kenya and against Tutzing” (2000: 73). Jentene har derimot blitt sendt til Sverige, uten mulighet til å dra tilbake til Wien, men Steffi finner seg også en plass i Sverige, både på øya: ”Ön är kanske också hemma, fast på ett annat sätt” (ND: 56), og i Göteborg: ”Göteborg liknar inte Wien, men det är en stad med stadens ljud och rytmer” (ND: 9). Göteborg og øya er to vidt forskjellige steder, men får henne til å føle seg hjemme på ulike måter - øya fordi den huser de menneskene Steffi ser på som sin familie i Sverige og er et trygt sted hun alltid kan reise tilbake til, og Göteborg fordi hun her kan gå på skole og følge drømmen hun har med seg fra sitt tidligere liv om å bli lege. I tillegg får hun venner og finner et fellesskap der. Om plass-polygami kan man dermed si at ”[w]hether willing or forced, or both, people

spread their lives over separate worlds” (Beck 2000: 74), og det handler da ikke bare om geografi, men også om ulike kulturer.

Steffi og Nelli får altså erfare at man må tilpasse seg ulike kulturer og dem man er sammen med. Følelsen av å høre til ulike steder, plass-polygami, kan lede til det Beck kaller ”globalisering av biografi”. Med det mener han at man krysser grenser mellom ulike verdener, enten det dreier seg om nasjonale grenser, religiøse grenser eller kulturelle grenser, og at man finner motsetninger mellom ulike nasjoner, religioner og kulturer også i eget liv (2000:75). Dette kan da påvirke oppfatningen av hvem man er, noe særlig Steffi erfarer.

Da Steffi reiser til Göteborg for å gå på skole, flytter hun først inn hos doktorfamilien Söderberg som leide huset til tante Märta og onkel Evert over sommeren. Faren til Steffi og Nelli er også doktor, og Steffi har store forhåpninger om hvordan livet skal bli. På lik linje med jentenes forventninger da de var på vei til øya, viser det seg også denne gangen at Steffis forventninger slår feil. Det blir raskt klart for henne at hun bare låner et rom i leiligheten, og at doktoren og doktorfruen ikke ser på henne som en del av familien: ”Vad hade hon inbillat sig, egentligen? Att hon skulle vara som barn i huset hos doktorsfamiljen?” (ND: 14). I tillegg til at hun er øyboer blir hun sett på som flyktningbarn, det motsatte av hva hun selv ønsker å bli identifisert som. Når doktorfamilien skal vise henne frem for vennene sine, får man inntrykk av at de ser på Steffi som et trofé som gjenspeiler deres barmhjertighet. Dermed understrekes det Hopkins sier om at man gjerne blir identifisert gjennom stedet man kommer fra, i dette tilfellet både Østerrike og øya, og at det kan være motsetninger mellom hvordan en ser på seg selv og hvordan andre ser på en (2010: 11). Steffi blir fortvilet over deres mangel på forståelse for, og uvitenhet om, hvordan foreldrene hennes og andre jøder har det ute i Europa.

Foreldrene i Wien har også forventninger til hennes nye tilværelse. Faren synes det er fint at Steffi har kommet til byen, for da får hun ”*umgås med bildade människor och får vänner av ditt eget slag*” (ND: 38). Det Steffi egentlig lurert på, er hva som er hennes ”slag”, og hun føler at faren ikke har rett eller vet hva som er best. Stedet Steffi og foreldrene trodde hun hørte hjemme på, og mennesker de trodde hun hadde noe til felles med, viser seg som det stikk motsatte. Dette viser at hvem man er og hvor man hører hjemme, kan forandre seg. Det skapes også en avstand mellom Steffi og foreldrene som kan være med på å understreke løsrivelsen fra foreldrene som Steffi og Nelli går gjennom. Samtidig tydeliggjøres enda en reise her, nemlig klassereisen. Steffi går fra å være en del av en velstående familie til å bli sett på som en tjenestejente, noe Nelli ikke opplever i like stor grad. Dette kommer jeg tilbake til.

Steffi gir selv en definisjon på hva hjem er: ”Hemma, det är att vara med människor som hon har känt i hela sitt liv, att få prata sitt eget språk och inte vara rädd att bli missförstådd. Hemma är platsen där hon kan vara sig själv helt och hållet” (ND: 54). Et hjem for Steffi kan dermed sies å være et menneskelig og kulturelt fellesskap mer enn et geografisk sted. Bøkene fremstiller på den måten følelsen av tilhørighet som det å være sammen med andre menneskene og som mulighet til å kunne påvirke hvordan andre mennesker ser på deg. Dette er viktigere for følelsen av tilhørighet enn stedet man oppholder seg på. Samtidig viser sitatet at Steffi som flyktningbarn aldri kan føle seg helt hjemme fordi alle menneskene hun kjente før, er borte. Denne fremmedfølelsen forsterkes av at ingen i det nye landet kan hennes eget språk, noe som kan føre til at de misforstår hvem hun er og hva hun mener når de snakker sammen. En gang i løpet av årene i Göteborg skjer det at Steffi rømmer tilbake til øya. ”Hon vill bort från Maj, bort från Sven, bort från skolan och alla människor. Plötsligt vet hon: hon ska åka hem till ön” (ND 149), og hun reiser dit fordi det er et fristed, der er det trygt. Hennes lærerinne, Hedvig Björk, og venninne, Maj, greier imidlertid å overtale henne til ikke å gi opp skoledrømmen, men å komme tilbake til byen. Det er på skolen og sammen med dem Steffi hører hjemme, og man kan si at byen nå har blitt et sted som Steffi tilhører. I stedet for å dra tilbake til doktorfamiliens leilighet, flytter hun først inn hos Hedvig Björk, siden til familien til Maj, og der blir hun boende til hun er ferdig med skolegangen. Deres hjem blir hennes hjem i byen. Nelli foretar ingen geografisk reise etter at hun har kommet til øya, slik Steffi gjør. Hennes hjem blir etter hvert bare på øya hos tante Alma og onkel Sigurd: ”Hon har ju bott på ön nästan halva sitt liv. [...] Det är här hon känner sig hemma” (ÖH: 23). Steffi og Nelli har ulike opplevelser rundt det å forholde seg til nye steder og møte andre kulturer. De to søstrene kan dermed sies å ha tilhørighet til ulike steder, kulturer og mennesker, mye på bakgrunn av den geografiske reisen. Dette blir sentralt i kapittel 4.

Å bo ved en grense

I begynnelsen av Steffis tid på øya ga hun huset til tante Märta og onkel Evert betegnelsen ”verdens ende” (EÖH: 18), og hun forbandt huset og stedet det lå på, med noe negativt. Da hun reiser fra byen til ”verdens ende” etter å ha blitt beskyldt for fusk i en tyskskriving, har det blitt ”namnet på en plats där hon kan vara trygg” (ND: 156). Huset og stedet det ligger på, går fra å være et sted hun ikke kjenner og føler seg utilpass på, til å bli en trygg havn og en plass hun kan reise til hvis ting blir vanskelig. Andersen sier at man i litteraturen kan snakke om steder som får heterotopisk status, og mener med det steder som ”fungerer både som

konkrete geografiske steder og som eksistensielle rom der mytisk mening oppstår” (2006: 94).

Huset ved verdens ende kan tolkes som et heterotopisk sted hvor det å befinne seg på verdens ytterkant også representerer Steffi's indre følelser. Disse følelsene går fra å være negative til å gi positive assosiasjoner, noe hennes andre hjem i Göteborg, leiligheten til familien til Maj, også representerer: ”Hon bor vid en gräns, stadens yttersta gräns. Längst ut och längst bort. Precis som på ön i havet, där hon har sitt andra hem hos tant Märta och farbror Evert. [...] Men om man måste leva flera hundra mil från sitt hem och sina föräldrar är man alltid långt bort” (HD: 5f). Så lenge hun ikke kan være i Wien og med foreldrene, kan hun like gjerne leve ved verdens ende. Stedene Steffi bor, blir altså bilder på savnet etter familie og venner, og mangelen på tilhørighet som hun føler. Dermed kan det tolkes som et bilde på ensomhet. Etter hvert som ensomheten forsvinner, får stedene positive assosiasjoner. Dette underbygges av at Steffi på slutten av *En ö i havet* står sammen med venninnen Vera og speider ut over havet: ”Hon är inte vid världens ända. Hon är på en ö i havet, men hon är inte ensam” (EÖH: 197). Hun ser ikke lenger på huset som en utkant, og hun er ikke ensom lenger. De to tingene kan dermed sies å høre sammen.

Ikke lenge før avreise til Amerika forteller Steffi tante Märta at hun pleide å kalle huset for ”världens ände”, og hun understreker at det ikke er slik hun ser på det lenger. Huset står ”mitt i världen. Världen har ingen ände. Den sträcker sig så långt som vi vågar se” (ÖH: 193). Grensen mellom henne og resten av verden har blitt visket ut, og ved at huset står midt i verden kan det sies å representere en trygg havn som danner bakgrunnen for å følge drømmer og dra ut i verden. På bakgrunn av dette kan man si at Steffi har fått et kosmopolitisk perspektiv på verden. Nå skal søstrene reise videre sammen.

Drømmen om et paradiso

Da Steffi er ferdig med skolen og skal flytte for seg selv for å tjene penger til videre studier, er det hun selv som best oppsummerer reisen hun har vært gjennom til nå:

Så många gånger hon har packat sin väska de senaste sex åren! Först, med mammas hjälp, för den långa resan från Wien till Sverige. Steffi minns oron. [...] Nästa gång hon packade var hon full av förväntan. Hon skulle börja läroverket i Göteborg. [...] Men bara ett halvår senare stuvade hon ner sina tillhörigheter huller om buller, i vildaste förtvivlan. Flydde till ön med sin väska. Hämtades tillbaka till staden av Hedvig Björk. I hennes lilla lägenhet packade Steffi aldrig upp väskan helt. [...] Till Sandarna kom hon med sin resväska på familjen Karlssons flyttlass (ÖH 168f).

I denne beskrivelsen uttrykker ikke Steffi bare den geografiske, men også den følelsesmessige reise hun har opplevd de siste seks årene. Reiseveska kan tolkes som et symbol på de tre reisene Steffi går igjennom: den geografiske, den kulturelle og den indre. Nelli har også en reiseveske, og denne veskas historie er en ganske annen enn den veska til Steffi har. Den har stått på samme sted siden Nelli kom til øya, og viser at hun bare har ett sted hun hører til. Spørsmålet som etter hvert melder seg for Nelli, blir hvor hun skal dra hvis hun ikke kan bo hos tante Alma og onkel Sigurd lenger. Steffi har flere steder å bo, flere mennesker og hjem som hun føler tilhørighet til. Nelli har bare ett hjem, og når det blir truet, har hun bare Steffi å dra til.

For jentene er Sverige i begynnelsen bare et sted de skal være mens de venter på at foreldrene får innreisetillatelse til Amerika, og det er klart at målet for Steffi og Nelli er å gjenforenes med mamma og pappa i Amerika. Her skal de starte et nytt liv sammen. Drømmen om Amerika viser seg relativt raskt å være vanskelig å realisere for Steffi, Nelli og foreldrene mens krigen pågår. Den ene sjansen de får, mislykkes da moren blir for syk til å dra. Og da foreldrene sendes til konsentrasjonsleiren Theresienstadt, hører man ikke noe mer om dette. Da moren dør og det ikke lenger er mulig å få kontakt med faren, synes målet om å gjenforenes i Amerika umulig å realisere, og Steffi og Nelli bestemmer seg for at de må ta hånd om hverandre. Ingen ting blir som de hadde tenkt:

Inget kommer någonsin att bli som förr. Länge efter att hon hade kommit till Sverige trodde hon att de snart skulle bli en familj igen: mamma, pappa och två barn. Nu vet hon att det aldrig kan bli så. Mamma är död. Pappa är försvunnen, *abgereist*. Själv är hon inget barn längre (HD: 165).

Som jeg har pekt på til nå, har jentene skapt seg et nytt liv i Sverige. Da jentene får tilbud om å komme til en tante og onkel i Amerika etter krigen, tenker Steffi dette: ”Sex år i Sverige har givit henne ett nytt språk, en ny värld. Hennes barndom finns i Wien. Men den tillhör det förflutna. Nu är här. Och framtiden? Finns den i Amerika? Orkar hon bryta upp igen? Till ännu ett nytt språk, en ny värld?” (ÖH: 132). Nelli reagerer også med tvil: ”Amerika ligger så långt borta. Reser hon dit kommer hon kanske aldrig tillbaka” (ÖH: 139). På dette punktet i historien kan man se blandede følelser hos begge jentene overfor det å bryte opp eller bli værende. Da tante Alma og onkel Sigurd får beskjeden om at jentene kanskje drar, bestemmer de seg for at de vil adoptere Nelli. Steffi og Nelli velger da å bli værende i Sverige. Slik lar Thor begge jentene ha ambivalente følelser rundt det å skulle dra. I første omgang blir de imidlertid værende fordi Nelli har sin tilhørighet her. Dette viser at følelsen

av plass-polygami og tilhørighet kan være et resultat av ulike opplevelser og reiser de har gjort i løpet av tiden i Sverige. Steffi har måttet forholde seg til flere hjem, mens Nelli bare har bodd på øya, og det er dette som har blitt hennes hjem og hennes verden. Det livet hun levde i Wien og kulturen hun hadde med seg derfra, er, som vi skal se, borte for henne. Noe av grunnen til det kan være at hun var så ung da hun dro fra Wien. Steffi har på sin side forsøkt så godt det lar seg gjøre å beholde og bevare minner og språk. Samtidig *velger* de det samme til slutt.

Hva skjer så med hjembyen Wien etter krigen, da det ikke lenger er farlig å være jøde der? Wendelius spør om det i det hele tatt er mulig å vende tilbake til sitt gamle miljø og land når man er immigrant, når verden og samfunnet er i konstant forandring (2002: 130). For Steffi og Nelli er det ikke mulig å vende tilbake til det som var, noe faren uttrykker i et telegram til jentene etter at krigen er slutt. *”Vårt Wien är borta, [...]. Ingenting finns kvar, inga vänner, inga släktingar, inga kollegor. För mig är Wien en kyrkogård”* (ÖH: 198). Steffi er også gjennom hele boka klar på at de aldri kan dra hjem. Det har altså ingen hensikt for dem å reise tilbake fordi det fellesskapet de hadde i Wien, er borte, og da det viser seg at faren deres er i live, bestemmer de seg for å reise til Amerika til tross for livet de har skapt i Sverige. For faren er det vanskelig å bosette seg i Sverige, med tanke på både jobb og språk. Den eneste måten å gjenforenes på, blir å møtes på et tredje sted. Dette tredje stedet blir Amerika, men det blir ikke det Amerika de opprinnelig drømte om, hvor far, mor og barn kunne leve sammen i et familiefellesskap. Moren er død, og det er bare far og barn som gjenforenes, og jentene er ikke lenger barn, men henholdsvis ungdom og voksen.

Når Andersen omtaler flukten til et tredje sted som flukten til et paradiso, viser han til den danske lyrikeren Inger Christensen og hennes bruk av ordene paradiso og diaspora. Hun ser dem som to motpoler som samtidig er gjensidig avhengig av hverandre (2006: 25f, 97). På bakgrunn av dette kan man si at Steffi og Nelli er to diasporaskikkelser som ser Amerika som sitt paradiso, og at de til slutt får oppfylt drømmen om å komme til sitt paradiso da de står på dekket til båten som skal føre dem til Amerika. Enda en gang vinker de farvel til mennesker som står dem nære. Denne gangen vet de like lite om stedet de skal til som det de gjorde da de dro fra togstasjonen i Wien, og da de stod på dekket til en båt på vei til øya. Denne gangen vet de imidlertid hvem de skal treffe. Samtidig er faren etter seks år ukjent for dem. Hvis jentene har forandret seg på seks år, har også pappen det. I tillegg venter det en ny kultur, et nytt språk og nye mennesker som de må bli kjent med. Og igjen kan man si at de reiser fra tryggheten. De ofrer tryggheten og fellesskapet for friheten de har lengtet etter hele krigen, og drar mot sitt paradiso.

Kapittel 4. Den kulturelle reisen

Steffi og Nelli kommer til ei øy i havet, et sted som finnes på kartet, en geografisk øy. I den sammenheng understreker Thor selv det metaforiske i tittelen: ”det kan vara en språklig ö, en kulturell ö” (Fransson 2001: 281). Steffi og Nelli kommer altså også til ei kulturell øy som på flere måter kan sies å være svært annerledes enn det de er vant med fra Wien. I dette kapitlet ønsker jeg derfor å se på hvordan kulturen er med på å forme jentene som mennesker, hvordan den er med på å skape tilhørighet eller avstand, og hvordan den er med på å påvirke hvordan jentene ser på seg selv. Derfor har jeg valgt å kalle dette kapitlet for *Den kulturelle reisen*. Når man er på reise, er man aldri helt fremme, for når man er fremme, er reisen slutt. I ordet reise legger jeg ikke bare den geografiske reisen, men også det å erfare noe som en selv ikke har blitt opplært i, og som kan forandre, utfordre eller utdype ens syn på tilværelsen og seg selv.

Thomas Hylland Eriksen og Torunn Arntsen Sajjad sier i *Kulturforskjeller i praksis* at kulturen er i stadig forandring, den er ikke statisk (2011: 42). Så hva er egentlig kultur? Hylland Eriksen og Sajjad definerer kultur som det som er lært, og sier at dette står i kontrast til natur, som er biologisk. De legger vekt på at man har mye felles med andre innenfor den samme kulturen, for eksempel samme språk, religion og moral, fordi man ofte har de samme erfaringene. Samtidig trenger man ikke ha samme kultur, selv om man oppholder seg innenfor samme geografiske område (2011: 33ff). Jeg velger å ta utgangspunkt i denne definisjonen av begrepet kultur når jeg nå skal se på Steffi og Nellis kulturelle reise i romanserien. Samtidig er denne definisjonen svært vid, og i min oppgave er det ikke mulig å belyse alle sidene ved kulturen som de opplever som annerledes eller ny. Jeg har derfor valgt å fokusere på noen kulturelle aspekter som kommer frem i bøkene. Den *språklige* reisen er viktig når det gjelder hvordan man forstår og forholder seg til resten av kulturen, og i Sverige kan det svenske språket sies å være en fellesnevner for nasjonens kultur. Det *religiøse* perspektivet danner det historiske bakteppet for den geografiske reisen som ble behandlet i forrige kapittel, derfor er den religiøse reisen sentral. Dessuten er religion del av en kultur på tvers av landegrenser, noe som kanskje er ekstra tydelig når det gjelder jødene. Til slutt ser jeg på tankereiser jentene foretar. Disse er med på å understreke kulturelle forskjeller mellom øya og Wien.

En språklig reise

I boka *Andrespråkslæring* viser språkforskerne Harald Berggreen og Kari Tenfjord til Jan Svennevig (1995) når de sier at "[s]amtalen er den primære læringsformen i alle kulturer" (2007: 136). Ut fra dette er språket viktig for å høre til eller stå utenfor et fellesskap og samfunnet. Hylland Eriksen og Sajjad understreker at "[s]pråket er det mest iøynefallende kulturelle kommunikasjonsmiddelet" (2011: 45) og blir dermed utgangspunkt for om man kan ta del i en kultur eller ikke. Hvordan man anvender språket, kan altså henge sammen med tilhørighet til en kultur eller et fellesskap, som igjen kan ha påvirkning på hvordan man ser på seg selv. Giddens uttrykker det slik: "Så godt som al menneskelig erfaring formidles gjennom sosialisering og særlig gjennom tilegnelsen af sproget" (1996: 36). Språk spiller til tider en sentral rolle i romanene, og det blir tatt opp punktvis. Det er hovedsakelig i *En ö i havet* at problematikken rundt det å ikke beherske det svenske språket er sentral. Etter hvert opplever man som leser at det er jentenes morsmål, det tyske språket, som skaper utfordringer, da særlig i *Havets djup* og *Öppet hav*. Dette kan settes i sammenheng med de ulike strategiene jentene anvender i møte med den nye språkkulturen.

Det svenske språket

Det kommer tidlig frem at Steffi og Nelli ikke kan svensk ved ankomsten til Sverige. Noe av det første som fortelles, er at det "[f]rån perrongen hörs en högtalarröst på ett obegripligt språk" (EÖH: 5). Når Steffi og Nelli ankommer øya alene for første gang, møter de tante Alma på bryggen. Til tross for at de ikke forstod hva stemmen i høgtaleren på perrongen sa, er det først nå det går opp for Nelli at ingen andre kan tysk, og at de må lære seg svensk for å kunne kommunisere med andre enn hverandre. Jentene blir dermed språkløse helt til de har lært seg å kommunisere på svensk. De oppdager også raskt at språket er nøkkelen til å kunne være sammen med de andre barna: "- Snart talar du svenska som vem som helst, [...]. Då kan du börja skolan" (EÖH: 45). Kunnskap, venner og språk henger altså sammen, og uten å kunne kommunisere blir man isolert fra resten av samfunnet, nesten som en øy.

Ifølge Wendelius er språk et tema som er svært relevant i forhold til den tidligere nevnte doble identiteten:

Individens och gruppens identitet är ju i hög grad knuten till språket och förlust av den levande kontakten med detta följaktligen en djupt traumatisk erfarenhet; de upplevelser av gemenskap, kontinuitet och särskildhet som bygger upp identiteten hotas vid språkförlust av uttunning och upplösning (2002: 125)

Ved å miste eller ikke beherske et språk kan man altså miste faktorer i tilværelsen som er med på å bygge opp under et menneskes eller en gruppes identitet. Konsekvensene av å føle at man ikke behersker noe språk fullt ut, kan ifølge Wendelius være stumhet og stillhet (2002: 125). Motivasjonsfaktoren for jentene til å lære språket er at de får begynne på skolen når de mestrer det godt nok. Det er også viktig at jentene lærer å kommunisere på svensk så andre kan forstå hva de opplevde før de kom til Sverige. Som fiksjonen viser, er det først når Steffi blir trygg på språket og på tante Märta at hun begynner å fortelle om sitt tidligere liv, noe som fører til at de forstår hverandre bedre.

Staffan Thorson skriver i *Barnbokens invandrare. En motivstudie i svensk barn- og ungdomslitteratur 1945-1980* om innvandrere i barnebøker, og hans analyser og observasjoner kan være interessante når det gjelder Thors bøker. Han sier at kunnskaper i majoritetsspråket i litteraturen fremstår ”som ett socialt villkor för invandraren för att han inte skall avvisas” (1987: 134). Nelli behersker raskt det nye språket, i tillegg til at hun finner seg godt til rette hos tante Alma og onkel Sigurd og får venner. Steffi sliter på sin side mer med å passe inn, og jentenes nye liv på øya fremstilles i begynnelsen som to motpoler. Steffi liker seg ikke hos tante Märta, og hun føler frustrasjon over ikke å greie å formidle det hun ønsker i samtale med andre. Dette kommer blant annet frem da Sylvia, en klassekamerat som gjør tilværelsen vanskelig for Steffi, brenner håret hennes med et lys på Lucia-dagen. Da Steffi kommer hjem den kvelden, klipper hun av seg de lange flettene sine. Sylvia og hennes venninne kommenterer Steffis nye hårfrisyre dagen etter, men Steffi greier ikke å forsvare seg: ”Hemma var hon bra på att försvara sig med ord. Om någon sa något elakt kunde hon ge svar på tal. Men på svenska kommer orden så långsamt och räcker inte till. Hon går undan i stället” (EÖH 104). Steffi får ikke vist hvem hun er fordi det er vanskelig å forsvare seg på et fremmed språk. ”Bak alle våre ytringer i samtaler ligger en oppfatning av hvem vi er, og hvem den andre er”, skriver Berggreen og Tenfjord (2007: 136), og man kan si at hun ved ikke å kunne forsvare seg fordi språket ikke strekker til, ufrivillig mister litt av hvem hun er.

Det er ikke bare det verbale som har noe å si for om man føler seg som en del av en kultur; ifølge Hylland Eriksen og Sajjad dreier språkbeherskelsen ”seg i høy grad om å mestre en hel *livsverden*” (2011: 129). Begge jentene behersker etter hvert svensk, og dette danner grunnlaget for å bli forstått og få innpass i ulike aktiviteter og fellesskap på øya, for eksempel skolen. På tilsvarende måte er det tyske språket avgjørende for å forstå og føle tilhørighet til det jentene reiste fra, noe Steffi og Nelli forholder seg ulikt til.

Å bevare sitt morsmål

Da Steffi drar til Göteborg, blir Nelli igjen på øya. Hun har sluttet å skrive brev til foreldrene, og hun har ingen å snakke tysk med lenger. Dette fører til slutt til at det tyske språket blir fremmed for Nelli: ”Hon förstår fortfarande talad tyska, fast hon och Steffi ofta talar svenska med varandra nu för tiden, men att läsa är svårt. [...] Det är på svenska hon har lärt sig läsa och skriva” (ÖH: 189). Steffi var eldre da de dro fra Wien, noe som medførte at hun allerede hadde lært skriftlig tysk. Hun får også tyskundervisning på skolen i Göteborg. Dermed greier hun å beholder sitt morsmål. Fordi hun er eldre, følger det også et visst ansvar for, og forventninger om, at Steffi bevarer språket, både fordi det er en del av hvem hun er, og fordi det er eneste måten å kommunisere med foreldrene på. Foreldrene ønsker at jentene skal bevare språket fordi håpet om gjenforening alltid er tilstede:

I varje brev ber mamma Steffi att hon ska påminna Nelli om att skriva hem.
Du som är stor måste hjälpa din lillasyster, [...]. Se till att hon skriver till oss regelbundet, och försök hjälpa henne med tyskan. [...] Visst är det bra att ni lär er svenska, men kom ihåg att tyskan är ert modersmål och att ni en dag ska återvända hit (EÖH: 74).

Nødvendigheten av at Steffi og Nelli lærer seg svensk, samtidig som foreldrene i Wien forventer at de skal holde sitt morsmål ved like, er med på å understreke utfordringene det medfører for jentene å skulle leve i to verdener og to kulturer. Etter hvert får man inntrykk av at jentene og foreldrene blir klar over at de ikke kan vende tilbake, verken språklig eller kulturelt.

I kapittel 2 introduserte jeg Chan Kwok-Buns fem ulike strategier man kan bruke i møte med en ny kultur. Kwok-Bun understreker at disse ikke på ett tidspunkt er avsluttet, men at de pågår til enhver tid (2002: 193). Både bevisst og ubevisst synes jentene å bruke ulike strategier i sine møter med nye kulturer, og det understrekes blant annet ved hjelp av jentenes forhold til språk i fiksjonen. Begge jentene blir påvirket av den nye kulturen ved at de må lære seg språket for å kunne fungere sammen med andre, men fordi Nelli mister så mye av sitt opprinnelige språk, velger hun ubevisst assimilering som sin strategi i møte med det nye språket. Som vist behersker Steffi begge språk, og etter hvert ser man som leser heller ingen tegn til at ett av språkene står sterkere enn det andre, og hun lever med begge språkene parallelt. Man kan tolke det slik at Steffi bruker hybridisering som sin strategi for å mestre de to språkene, og dermed ifølge Wendelius får en dobbel identitet. Fører dette da til at Steffi tilhører to kulturer og identifiserer seg med begge, mens Nelli bare føler tilhørighet til

Sverige? Eller opplever begge jentene tap av kultur? Dette kommer jeg tilbake til senere i kapitlet.

Språkkulturen kan strekke seg på tvers av landegrenser og være med på å skape tilhørighet til andre type kulturer, som for eksempel religion. En dag møter Steffi Judith Liebermann, en klassevenninne fra Wien, på trikken i Göteborg, og de to blir venninner. I motsetning til Steffi og Nelli snakker hun jiddisk, et språk som har utviklet seg på tvers av landegrenser. Judith kan kommunisere med jøder hun og Steffi møter på sykehusene i Sverige etter krigen på en måte Steffi ikke kan. Jiddisk binder altså Judith sammen med jøder fra andre land, mens Steffis egen søster ikke engang vil snakke tysk med henne. Språk blir dermed viktig med tanke på tilhørighet til blant annet et religiøst fellesskap.

”En känsla av att inte höra till” - en reise mellom religioner

I *Havets djup* tenker Steffi følgende om deres reise mellom religioner:

Innan tyskarna kom tänkte Steffi aldrig på att de var judar. Hon visste om det, men det betydde inget annat än att de gick i synagogan ett par gånger om året, precis som hennes kristna kamrater gick i kyrkan på jul och påsk. Det var tyskarna som pekade ut henne och Nelli, mamma och pappa som medlemmar av en särskild grupp, som tvingade dem att flytta och flickorna att byta skola. Tyskarna gjorde henne till judinna. När hon kom till ön blev hon kristen. Medlem i pingstförsamlingen, ”frälst” och döpt. Men alltid full av hemliga tvivel. En känsla av att inte höra till, av att hon bara låtsas (84f).

Lomfors understreker at raselovene i Nazityskland på 1930-tallet gjorde ”att även personer som saknade en judisk självkänsla och identitet definierades som judar” (1996: 29).

Religionsviter Dagfinn Rian og teolog Levi Geir Eidhamar understreker også dette i *Jødedom og islam* ved å si at de nazistiske Nürnberglovene regnet en person for jøde ”dersom minst én av besteforeldrene tilhørte den jødiske religion” (2008: 30). Jødene ble sett på som nasjonsløse, et folk uten land, og ut fra de nazityske raselovene hadde det ikke betydning hvor man var født, men hvem man var født av.

Fellesnevneren for jødisk kultur er at den i tillegg til å være en religion, ”er en livsform basert på og gjennomsyret av religionen”, skriver Rian og Eidhamar, og utdyper videre at ”[o]rdet ”jøde” kan angi både tilhørighet til et folk (etnisitet) og tilhørighet til religion. I de fleste tilfeller angir det begge deler samtidig” (2008: 28). Den danske litteraturviteren Tine Bach sier i *Exodus. Om den hjemløse erfaring i jødisk litteratur* at man kan ”betragte etnisk identitet som en kollektiv versjon af den individuelle identitet” (2004: 40). Identitetsspørsmålet i den kollektive versjonen av individuell identitet kan da bli hvem

man er som gruppe istedenfor hvem man selv er. Steffi og Nelli kommer til en øy hvor det å tilhøre et kirkesamfunn er med på å definere hvem man er, og dette kirkesamfunnet er noe man kan bli en del av, ikke nødvendigvis noe man er født inn i. ”Stempelet” jøde og fosterfamiliens ønske om at jentene skal bli en del av pinsekirken skal dermed vise seg å skape utfordringer.

Kristendommen og pinsekirken

”Varför ska jag ha en tavla med Jesus på väggen? Vet hon inte att jag är judinna?” (EÖH: 20), spør Steffi seg kort tid etter at hun har ankommet Sverige, og tante Märta har vist henne rommet hun skal bo på. Steffi og Nelli kommer fra det man kan kalle en sekularisert jødisk familie i Wien. Som sitatet fra *Havets djup* på forrige side viser, tenkte aldri Steffi på at de tilhørte en spesiell religion før noen andre plasserte dem i det fellesskapet. Da jentene kommer til øya, havner de i to familier hvor religion står sterkt, og pinsekirkens regler er de reglene man følger, uavhengig av hva som er vanlig ellers i samfunnet. Dette er noe særlig Steffi får erfare etter hvert. I tillegg til Jesus-bildet på veggen legger Steffi merke til at den eneste boka i huset til tante Märta og onkel Evert er en bibel. Det er tydelig at tante Alma og tante Märta ønsker at jentene skal bli en del av pinsekirken og det kristne fellesskapet nå når de bor hos dem, og så snart de har muligheten, tar de jentene med på vekkesmøte i kirken. På dette møtet begynner Steffi å gråte på grunn av den nydelige musikken, og Nelli gråter fordi Steffi gråter, noe som fører til at de blir, som Steffi selv sier i sitatet, ”frelst”. Videre blir de to jentene døpt og medlemmer av pinsekirken, til tross for at ingen har spurt dem om det er dette de ønsker.

Svensen uttrykker at til tross for at man kan finne ulike typer konklusjoner i moderne romaner for barn og unge, ”har alle én tradisjonell verdi felles: en sterk opplevelse av at barnets integritet er viktig. Når barn ydmykes eller på andre måter plages, når de ikke møter den respekt de har krav på, og når de påtvinges en sosial identitet som er for snever, da er dette utilgivelige overgrep” (2001: 296). Man får inntrykk av at jentene påtvinges en religiøs tro som er med på å gi dem et fellesskap og en tilhørighet de ikke nødvendigvis ønsker, og dermed også en sosial og kulturell identitet som de ikke har valgt selv. Samtidig kommer det senere frem at det ikke nødvendigvis var tante Alma og tante Märtas intensjon å tvinge jentene inn i dette, noe både de selv og Steffi understreker: ”- De behövde inte tvinga mig, [...]. Jag gjorde som de ville ändå” (HD: 125). Til tross for dette tolker jeg det som at dåpen ikke bare er en form for overgrep mot Steffi og Nelli, men at den også er med på å lage et skille mellom jentene og deres foreldre. Steffi bestemmer seg for ikke å skrive noe om dåpen

og pinsekirken i brevene til foreldrene, fordi hun har dårlig samvittighet overfor dem: ”Hon undrar om man kan bli ofrälst igen, när man en gång har blivit frälst. Annars blir hon tvungen att hålla det hemligt hela livet” (EÖH: 62). Å konvertere fra en religion til en annen er noe som gjerne sees på som en stor avgjørelse, og det at Steffi føler hun ikke kan fortelle sine egne foreldre om dåpen, viser ufrivilligheten i handlingen. Skifte av religion kan føres opp på lista over ting Steffi *ikke* forteller foreldrene om, til tross for at det er en stor del av jentenes nye liv. Det kan også sees som et bilde på at foreldrene mister barna til en kultur de ikke er en del av.

Pinsekirken er også med på å understreke forskjellene mellom storbykultur og bygdekultur som kommer til uttrykk i bøkene. Særlig blir dette tydelig da Steffi flytter til Göteborg. Her går hun på kino og kaféer, noe som ikke uten videre aksepteres av pinsekirken. Når Steffi setter seg på båten ut til øya, reiser hun ut til en annen verden og en annen kultur, og sammen med forsøket på å holde kontakten med foreldrene, innebærer det at Steffi sjonglerer mellom tre ulike verdener når det gjelder religion og holdninger. På øya er det det kristne fellesskapet som bestemmer hvordan menneskene skal leve livet sitt, mens det i byen ikke er så viktig med religion. Bauman mener at ””[i]dentitet” betyr å skille seg ut, å være forskjellig og gjennom denne forskjelligheten å være unik – og jakten på identitet kan derfor bare splitte og atskille” (2000: 49), samtidig som jakten på identitet vil gjøre at mennesker søker sammen med andre identitetsbyggere. De fellesskapene disse danner, vil da fungere som ”en kollektiv forsikring mot individuelt opplevd utrygghet” (2000: 49). Å skille seg ut ved ikke å tilhøre et kirkesamfunn eller være annerledes på annen måte gjør at man faller utenfor, noe Vera, Steffis bestevenninne på øya, erfarer. Man kan dermed si at romanene skildrer hvilke vanskeligheter man kan møte hvis man skiller seg fra andre på et sted eller innenfor en kultur, og at dette igjen skaper utfordringer når det kommer til hvordan man selv ser på sin identitet og tilhørighet. Steffi og Nelli havner i nye fellesskap ved mangelen på trygghet og frihet, men ikke fordi de søker det, slik Bauman sier. Det er fellesskap andre konstruerer for dem, og som de ikke kan komme bort fra, blant annet fordi de blir stemplet som flyktninger og jøder, og fordi de blir tatt opp i pinsekirken. Steffi tar, som jeg kommer tilbake til, et valg om melde seg ut av pinsekirkens fellesskap, og viser med det at tilhørighet er i stadig forandring og påvirkes av valg man tar. Tante Märta er også en som viser at det er mulig å utvikle og forandre seg.

”Till och med Gud måste väl kunna jämka på sig någon gång”

Tante Märta kan sies å være bøkene representant for pinsekirken og hva den står for. Samtidig som dåpen av Steffi og Nelli for leseren kan oppleves som en form for overgrep, får man som sagt inntrykk av at handlingen ikke er vondt ment fra tante Alma og tante Märtas side. De ønsker det beste for Steffi og Nelli, og ønsker å la dem ta del i det de mener er den riktige troen. Steffi og Nelli kan ikke noe ”för att de inte är uppväxta i den rätta tron” (EÖH: 61). Eget og andres syn på hvor en hører til kan resultere i en kollisjon mellom hvor en selv mener man hører til og hvor andre velger å plassere en. Dette kan føre til at man mister sin gamle tilhørighet og dermed stiller spørsmål ved egen identitet. Tryggheten fosterforeldrene ønsker å gi Steffi og Nelli ved å inkludere dem i et fellesskap, kan dermed sies å frarøve dem friheten til å beholde sin gamle tilhørighet. Dette gir imidlertid ikke Steffi en følelse av trygghet, siden hun ikke ønsker å være en del av pinsekirken. ”Ingen grupper er konstruert på en slik måte at alle kan være med”, sier Hylland Eriksen (2008: 8). Steffi og Nelli må konvertere for å kunne være en del av det fellesskapet pinsekirken tilbyr.

Det viser seg også at tante Märta og onkel Evert en gang hadde en datter som de mistet. Den gangen fant Märta trøst i pinsekirken og i fellesskapet der, og i *Havets djup* sier hun til Steffi at hun trodde ”Jesus skulle bli till tröst för dig. Så som Han varit det för mig i tider med stor nöd” (141). Det er ikke bare Steffi og Nelli som må forholde seg til en ny kultur og finne ut hva de mener er rett og hvem de ønsker å være. Også menneskene i deres omgivelser opplever å bli utfordret. Med det skildrer romanene at erfaringer fra fortiden sammen med opplevelser i nåtiden bidrar til at fortellingen om en selv er i stadig forandring.

I likhet med Steffi og Nelli blir tante Märtas liv snudd på hodet da hun får en ung jente i huset, og hun blir både utfordret og tvunget til å se ting fra et nytt perspektiv, særlig når det kommer til religion og pinsekirken. Den kulturelle og indre reisen er vel så tilstedeværende hos henne som hos jentene, til tross for at hun ikke gjennomgår noen geografisk reise. I begynnelsen oppfatter Steffi tante Märta som streng og kald, og en som lever etter pinsekirkens lover og regler. Etter hvert myker hun opp og respekterer de valgene Steffi tar: ”- Jag har aldrig tänkt så förr, men till och med Gud måste väl kunna jämka på sig någon gång” (ND: 105). Tante Märta fremstår som en dynamisk karakter som forandrer oppfatning av hva hun mener er akseptabelt uavhengig av pinsekirkens regler, og tar et standpunkt om å støtte Steffi. Fellesskapet dem imellom holder til tross for deres religiøse forskjeller.

To søstre, ulik religiøs tilhørighet?

Da Steffi flytter til Göteborg, møter hun flere andre jøddinner, og i møte med disse blir det tydelig hvor heldige hun og Nelli har vært med sine trygge, skjermede liv på øya. To av jentene kommer til å gjøre inntrykk på Steffi på hver sin måte, samtidig som de er svært forskjellige fra både Steffi og hverandre. Dermed blir Steffis kulturelle reise i stor grad en reise i egen religion og tro, mens Nelli ikke møter de samme utfordringene som Steffi. Bøkene skildrer også mennesker som ikke har en spesiell tro, for eksempel Steffis venner Maj, Sven og Vera, noe som viser vennskap og fellesskap uavhengig av religion.

Etter at Steffi har dratt til Göteborg for å gå på realskolen, blir Nelli alene igjen. Slik mister Nelli, som tidligere nevnt, den eneste muligheten hun har til å praktisere tysk, og dermed sin eneste forbindelse til livet i Wien utenom brevene fra foreldrene. Nelli fortsetter å gå i pinsekirken og er aktiv i kirkekoret. Da Steffi kommer hjem på ferie sommeren 1943, får hun et tydelig inntrykk av at Nelli ikke lenger føler tilhørighet til jødedommen, foreldrene eller Wien, men at tilhørigheten nå går til kristendommen og pinsekirken. Hva Nelli selv føler og tenker rundt dette, har man som leser få forutsetninger for å vite. Handlingen frem til denne sommeren, som utspiller seg i *Havets dyp*, har i hovedsak fulgt Steffi. Man har dermed bare indirekte dannet seg et bilde av hva Nelli tenker gjennom samtaler med Steffi og av det Steffi tenker om Nelli. Nå har hun blitt eldre og er tydelig på at hun ikke ønsker å holde kontakten med foreldrene og sitt gamle liv. Opprør mot foreldre og søsken kan sies å være et typisk tegn på at man er tenåring og dermed helt normal, samtidig ligger det mer bak denne løsrivelsen enn bare et vanlig tenåringsopprør. Nelli ønsker ikke å holde kontakten med foreldrene fordi hun føler at de gav dem fra seg: ”- De skickade bort oss! [...] De ville inte ha oss. Varför ska jag bry mig om dem?” (HD: 80). Hun føler seg dermed sviktet av dem man ikke burde sviktes av, og hun skaper en bevisst avstand til dem.

Giddens henviser i *Modernitet og selvidentitet* til en undersøkelse om skilsmisse gjort av Wallerstein og Blakeslee (1989), og sier de peker på at krisesituasjoner fører til at man må danne seg en ny identitetsfølelse. Han mener det de kommer frem til her, også kan brukes i synet på modernitetens verden som helhet (1996:21ff). En skilsmisse kan sies å være det Giddens kaller ”skæbnesvangre øyeblikke”¹¹, situasjoner hvor man må ta beslutninger som vil få konsekvenser for videre liv, og disse finnes både kollektivt og individuelt (1996: 135f). Steffi og tante Märta pleier å sende mat til foreldrene i Theresienstadt. Da Maj får idéen om å spørre pinsekirken om hjelp til å samle inn penger til varme klær, synes både Steffi og tante

¹¹ Heretter oversatt med ”skæbnesvangre øyeblikk”.

Märta det er en god idé (HD: 106ff). Pinsekirken ønsker imidlertid ikke å hjelpe dem fordi foreldrene til Steffi og Nelli ikke er kristne. Steffis svar er at hun ikke lenger ønsker å være en del av pinsekirken, fordi pinsekirkens meninger er stikk i strid med hva hun mener er riktig. Hendelsen med foreldrene kan tolkes som et skjebnesvangert øyeblikk som fører til at Steffi tar en beslutning som får konsekvenser for hennes videre liv.

Foreldrene tilhører ikke det kristne fellesskapet, og pinsekirken blir et eksempel på en gruppe hvor ikke alle får være med, slik Hylland Eriksen sier ovenfor. Steffi har aldri følt tilhørighet til pinsekirken, hun har bare gått dit for å gjøre tante Märta glad, og nå tar hun et valg om hvem hun er, og hvilke fellesskap hun ønsker å tilhøre, eller i det minste et valg om hvilke fellesskap hun ikke har lyst til å tilhøre. Thor lar imidlertid Nelli stå utenfor alt dette. Dette kan være fordi hun ikke har noe annet å identifisere seg med, og foreldrene er fremmede. Det skjebnesvangre øyeblikket understreker forskjellene mellom jentene, men også forskjellene mellom jentene og de andre. Kultur kan også være moral og holdninger, noe som viser at Steffi og Nellis møte med denne delen av kulturen er svært mangesidig.

Nelli gir, som nevnt tidligere, slipp på sin gamle kulturen og tilegner seg den nye som sin egen. Det ser man blant annet ved at Nelli ikke ønsker å være med på å spørre pinsekirken om hjelp til å samle inn penger så foreldrene kan få tilsendt varme klær. Steffi blir sint, men samtidig kan hun ”inte låta bli att beundra hennes styrka” (HD: 116). På samme måte som Steffi tar et standpunkt, ser vi at Nelli også gjør det, men disse standpunktene er ulike. Wendelius understreker at ”[b]egreppet dubbel (eller kluven) identitet har fått nyckelkaraktär i diskussionen om invandrares och minoriteters anpassning till majoritetssamhället” (2002: 110). Hvis de i Wien praktiserte religionen så lite som man får inntrykk av, kan man også anta at Nelli ikke hadde fått noe forhold til den. Siden Nelli var så ung da hun kom til Sverige, er det heller ikke rart at hun husker relativt lite av det hun eventuelt hadde lært. For henne kan man heller si at det blir opplæring i, istedenfor utbytting av, en kultur. Ved å gi jentene ulik alder viser også Thor at det å være flyktningbarn og finne sin identitet og sin tilhørighet oppleves ulikt. Slik synes Steffi å velge friheten fra fellesskapet, mens Nelli velger tryggheten fordi hun ikke kjenner noe annet.

Også når det gjelder følelsen av å høre hjemme i Sverige, er jentene forskjellige. Når det er snakk om at tante Alma og onkel Sigurd skal adoptere Nelli, sier hun til Steffi at ”[d]å är jag svensk och du utlänning, fast vi är systrar” (ÖH: 145). Nelli definerer det å være svensk ut fra statsborgerskap, ikke ut fra om de har bodd like lenge i Sverige eller behersker språket like godt. Hun ser på seg selv som svensk når hun blir adoptert, mens Steffi ikke er det. De er likevel søstre, og fellesskapet søstre har, går utenom nasjonal tilhørighet. Kanskje

er det dette fellesskapet som står sterkest av dem alle, og at tanken på å ha hverandre skaper trygghet, samtidig som det gir frihet til å være seg selv.

Når andre har en mening om deg

Etter hvert som handlingen utspiller seg, kommer det frem at alt ikke er så rosenrødt for Nelli som det blir fremstilt til å begynne med. Hun føler seg annerledes enn de andre på øya, en annerledeshet som i stor grad dreier seg om utseende: ”- I stan kanskje det går an att se ut som en zigenare, men inte här! Jag vill se ut som alla andra. Ljust hår och blå ögon. Jag vill vara svensk!” (HD: 35). Uansett hva jentene selv mener om hvem de er, er det umulig å slippe unna andre menneskers holdninger og syn på hvem de er og hvor de hører til. Et godt eksempel på det er episoden med kunstnerkvinnen Carita Borg sommeren 1945. Carita og hennes familie leier huset til tante Alma og onkel Sigurd, og Carita ønsker at Nelli skal sitte modell for et maleri hun skal lage. Senere blir Nelli invitert til Caritas vernissage, hvor hun skal stille ut maleriet av Nelli, og Steffi følger med. Når de får se *Judisk madonna I och II*, ett bilde hvor fargene er lyse og Nelli er kledd i en fin kjole, og ett hvor fargene er kalde og hun er kledd i fangedrakt, reagerer Nelli med undring. Steffi blir på sin side rasende over at Carita kunne male Nelli som en jødisk krigsfange (ÖH: 174f). Anders Ohlsson tolker jentenes reaksjoner i artikkelen *Förintelsen i några barn- och ungdomsböcker* som at Nellis tanker naturligvis går ”till det öde som kunnat bli hennes” (1999: 44), slik også Steffis venninne Judith sier i sorgen over tapet av søsteren: ”- Jag kom undan, [...]. Det var fel, fel, fel. Jag skulle varit med de andra” (ÖH: 155). Samtidig mener jeg Nellis undring kan tolkes som uvitenhet og vantro, mens Steffis reaksjon kan relatere mer til Ohlssons tolkning.

Som leser kan man tolke det som at Carita ønsker å vekke avsky og oppmerksomhet rundt holocaust og at maleriene illustrerer jødene slik samfunnet ser dem, noe som ikke stemmer overens med jentenes egne syn på seg selv. Ut fra tolkninger gjort rundt navneskiltene i forrige kapittel kan man også si at dette er nok et bilde på at jentene blir assosiert med, og plassert i, en gruppe de ikke føler de hører hjemme i. De blir sett på som en gruppe istedenfor som individer, noe også Steffis reaksjon underbygger. Romanene viser dermed at det kan oppstå kollisjon mellom ens egen og samfunnets oppfatning av hvem man er, og at både en selv og samfunnet dermed påvirker ens selvidentitet.

Hvem er ”vi”?

Flere ganger ønsker Steffi og Nelli seg blondt hår og blå øyne, slik alle de andre barna har. Mørkt hår og mørke øyne blir et bilde på det å føle seg forskjellig fra alle andre, og å ikke

passe helt inn. Jentene føler at utseende er med på å henge dem ut som annerledes, en problemstilling som kan være like aktuell i dag. I innlegget ”Bästa Beatrice Ask” i *Dagens Nyheter* 13.03.2013, henvender forfatter Jonas Hassen Khemiri seg til Sveriges justisminister og spør om de kan bytte kropp. Spørsmålet kommer i forbindelse med politi-prosjektet ”Reva”, som går ut på å stoppe folk med et visst utseende på gata og spørre om id-papirer, slik at man kan fange opp illegale innvandrere. Khemiri, som er født i Sverige av svensk mor og tunisisk far, skildrer erfaringer han har hatt med hverdagsrasisme gjennom oppveksten i Sverige, og uttrykker at ”det är omöjligt att vara en del av gemenskapen när Makten ständigt förutsätter att en är en Annan” (2013). Dette kan også gjelde for jentene i Thors romanserie, og kan være med på å underbygge Steffi’s reaksjon på Caritas bilder. De prøver å være en del av det svenske fellesskapet, mens alle andre forutsetter at de er noe annet.

Da Steffi ser Alice Martin og hennes mørke hår og øyne i klassen på sin første skoledag i Göteborg, lurer hun på hvor hun kommer fra. Det viser seg imidlertid at Alice ikke ønsker å ha noe med Steffi å gjøre, og når Steffi spør om hun er jøde, svarer hun: ”Inbilla dig ingenting! Jag är svensk” (ND: 29). Denne reaksjonen vekker undring hos Steffi: ”Om de hade varit i Wien skulle hon förstått det. [...] Men här i Sverige är det ju inte farligt att vara jude? Och om hon tagit fel, om det fanns en annan förklaring till flickans mörka hår och bruna ögon, hade hon ju bara behövt säga det” (ND: 29). Senere får Steffi svar på den krasse responsen fra Alice: ”- Min familj har bott här i fyra generationer, [...]. Vi har aldrig behövt skämmas för att vi är judar. [...] Men nu kommer det flyktingar som inte har någonting, som inte ens kan prata svenska. Då blir det annorlunda för oss också. Folk kan tro att vi är som ni” (ND: 93). Slik det fremstår her, ser Alice på seg selv som en del av det svenske fellesskapet, og hennes identitet er en nasjonal identitet, snarere enn en etnisk identitet. Kan man da si at Alice trekker et skille mellom det å være svensk og det å være jøde, eller at hun setter den svenske identiteten foran den jødiske? Må man velge den ene eller den andre, eller kan man være begge deler like mye? Jeg tolker det som at Alice ikke forneker sin jødiske identitet, men at hun ikke ønsker å bli sett på som flyktning. Dette er et fellesskap heller ikke Steffi ønsker å være en del av, slik vi så i forrige kapittel. Forskjellen på jentene er at Alice kan velge om hun ønsker å forholde seg til religion, Steffi og Nelli blir tvunget til det. Lomfors sier i sin avhandling at de svenske jødene savnet en kollektiv identitet som jøder fra Tyskland hadde¹². I Tyskland fikk ikke jødene lenger lov til å være en del av det tyske samfunn, dermed utviklet de denne kollektive identiteten som flyktningbarna tok med seg til

¹² Jeg går ut fra at dette også gjelder jøder fra Østerrike.

mottakerlandene (1996: 30). Alices valg blir å distansere seg fra Steffi. Hun ønsker ikke å være venn med noen bare fordi de begge tilhører den jødiske troen.

Steffi blir imidlertid ikke utfordret på de religiøse aspektene ved sin identitet og tilhørighet før hun møter sin tidligere klassevenninne, Judith. I motsetning til Steffi har Judiths tid i Sverige vært preget av flytting fra forsterfamilie til forsterfamilie, før hun tilslutt flyttet til barnehjemmet i Göteborg. Hun har mistet kontakten med familien sin i Wien, og for henne er oppholdet i Sverige bare en mellomstasjon før hun skal gjenforenes med brødrene sine i Palestina, som kan sies å være hennes paradiso. Bauman peker i *Moderniteten og Holocaust* på at et av nazistenes hovedargumenter i anklagene mot jødene var den universelle jødiske hjemløsheten som kjennetegner den jødiske diasporaen (2005: 73), og Rian og Eidhamar legger vekt på at mange jøder følte seg hjemløse i Europa etter krigen (2008: 25). Man kan dermed si at Judith blir en representant for denne hjemløsheten i romanene, en hjemløshet man senere også ser hos faren til jentene.

Steffi og Nelli opplever, som vist tidligere i analysen, å ha funnet tilhørighet til flere mennesker i Sverige og på øya. I romanene kan man få inntrykk av at dette er noe Judith mangler. Steffi oppfatter for eksempel at hun og Judith legger ulik betydning i ordet "vi". For Steffi er "vi" synonymt med familien, og det inkluderer også venner, mens "vi" for Judith er synonymt med "vi judar" (HD: 84). Steffi og Nelli skaffer seg et slikt "vi"-fellesskap i Sverige, mens Judith venter på å bli forent med sitt i Palestina. Til tross for Steffis fellesskap, familien og vennene, som hun opplever å ha i Sverige, får Judiths store "vi" frem usikkerheten i henne: det "är större och inte så bräckligt. Och hon har i alla fall sina bröder i Palestina och sin dröm om att resa dit. Vad har jag? tänker Steffi. Vem är jag? Vem ska jag bli? (HD: 85). Når Judith stiller spørsmål ved hvem Steffi er, kan man si at hun starter en prosess hos Steffi for å finne sin identitet, og utfordrer henne til å ta et standpunkt. Til tross for at Judith stiller spørsmål ved hennes jødiskhet og at Judiths "vi" er større og kanskje ikke så sårbart som Steffis, går ikke ting som planlagt for Judith. Da søsteren til Judith dør på et sykehus i Sverige sommeren 1945 etter å ha overlevd konsentrasjonsleirene, går Judith i sjokk og må legges inn på mentalsykehus. Steffi er nærmeste pårørende til å signere papirene, Judith har ingen andre i Sverige. Dette står i kontrast til støtten og trøsten Steffi fikk av sitt fellesskap da hun fikk beskjed om morens død to år før, og viser at det ikke nødvendigvis er størrelsen på vi-et som betyr noe, men heller forholdet man har til menneskene i dette "vi"-et.

Som nevnt tidligere kan man tolke det som at Steffi velger hybridisering som sin strategi i møte med nye kulturer, mens Judith synes å være representant for en tredje strategi i romanene, nemlig segregering, og blir en motpol til Nelli, når hun velger å ikke ta til seg noe

av det nye landets kultur. Dermed skildrer romanene flere av Kwok-Buns strategier. Alice og Judith er på mange måter like når det gjelder å forholde seg til en annen kultur. Ingen av dem ønsker kontakt med ”de andre” av ulike grunner, og Thor fremstiller det som at ingen av dem egentlig prøver å forstå den andre parten: Alice mener de jødiske flyktningene ødelegger for henne uten å tenke over at det faktisk kunne ha vært henne, mens Judith ikke prøver å forstå den svenske kulturen. Hun vil leve slik hun alltid har gjort. Dermed blir de to ekstreme på hver sin ytterkant.

Tankereiser

Wendelius skriver i *Den dubbla identiteten* om tanken på, og skildringer av, hjemlandet i svensk immigrant- og minoritetslitteratur, og sier at ”[s]aknaden och avståndet föder ett behov av åtminstone mental kontakt med ursprunget” (2002: 82). Dette kan sees på som reiser i tankene til et annet sted og en annen kultur, og kan derfor kalles tankereiser. En slik mental kontakt har Thor skapt i romanene ved at jentene tenker tilbake på det livet som var, og gjennom kontraster vises forskjellene mellom det livet som var og det livet de lever i Sverige. Ved at tankereisene skildrer behandlingen av jødene ute i Europa før og under 2. verdenskrig, får de også frem det historiske aspektet i romanene. De fleste tankereisene er tilbakeblikk, og Edström understreker at tilbakeblikk kan fordype fortellingens perspektiv. Den vanligste måten å skildre tilbakeblikk på, er gjennom minner (1994: 119). Noen ganger mimrer jentene sammen om livet slik det var før. I tillegg har både Nelli og Steffi slike tankereiser i form av tilbakeblikk hver for seg. Steffis er mest fremtredende i *En ö i havet*, mens det først er i *Öppet hav* at man som leser for alvor får innblikk i hva Nelli tenker og føler, og dermed også i hennes tankereiser. Tilbakeblikkene kommer på bakgrunn av opplevelser i Sverige, noe som gjør sammenligningen mellom livet før og livet nå ekstra tydelig. Tankereisene knytter den kulturelle og den geografiske reisen sammen ved at man som leser ”reiser” sammen med jentene bakover i tid til et annet sted og en annen kultur.

Savnet etter hjemlandet gjør at man ønsker mental kontakt med landet man kommer fra, noe som skaper ”en dialektik mellan det egna och det främmande svenska”, skriver Wendelius (2002: 82). Måten forfatteren lar dette komme til uttrykk på, kaller han videre for en dubbelexponeringsteknikk, hvor bildene av det gamle og det nye landet glir over i hverandre (2002: 82), slik også Edström er inne på: historien går ”över från nuet till det förflutna och rapporterar om händelser som varit betydelsefulla för den aktuella situationen” (1994: 119). Tankereisene er en form for slik dobbeleksponeringsteknikk, hvor hver tankereise kommer på bakgrunn av lignende opplevelser i Sverige. De kan dermed være med

på å gi tankereisene en kontrastiv funksjon (Wendelius 2002: 84). Disse reisene skildrer hvordan livet til familien i Wien forandret seg i løpet av en kort periode, og understreker at den geografiske reisen Steffi og Nelli foretar fra Østerrike til Sverige, ikke er den første reisen de går gjennom. Forskjellene mellom jentenes foreldre i Wien og fosterforeldrene understrekes også. Dette kan gjøre det lettere for leseren å identifisere seg med personene i bøkene, samtidig som de understreker hvor fort ting kan forandre seg. Jentene ville ikke reise, men onde, menneskelige handlinger gjorde det nødvendig. Før nazistene overtok styringen av landet var de akkurat som alle innbyggere i Wien. Tankereisene gjøre det lettere for leseren å forstå hvorfor Steffi og Nelli ble sendt til Sverige, blant annet ved beskrivelser som dette: ”Det var länge sedan de kunde gå och bada hemma i Wien. Skylten hindrade dem, skylten där det stod: Förbjudet för judar” (EÖH: 31).

Gjennom tankereisene kommer det tidlig frem at jentene er fra en velstående familie hvor faren var lege. De hadde hushjelp, og jentene har også fått sydd nye kåper med hatt før avreise til Sverige. Man får inntrykk av at overgangen til et liv på en øy er stor. Gjennom tankereisene får man imidlertid vite at de måtte flytte fra den store leiligheten i Wien, og at moren måtte ta arbeid for at de skulle greie seg økonomisk før Steffi og Nelli ble sendt til Sverige. Sammenlignet med hvordan familien hadde det i den store leiligheten, er det svært enkle kår på øya, men forholdene på øya er gode sammenlignet med livet i Wien etter at nazistene kom. Man skjønner at jentene har foretatt en klassereise og med det også en kulturreise allerede i Wien, en klassereise som kan sies å fortsette også etter at Steffi og Nelli har kommet til Sverige. Også kulturforskjellene mellom bylivet de levde i Wien og bygdelivet de lever på øya kommer tydelig frem her. Tankereisene kan altså være med på å understreke vanskelighetene ved å leve med og i to kulturer, og kan tolkes som et middel jentene tar i bruk for å komme gjennom vanskelige situasjoner og perioder.

I løpet av romanene kommer det frem hvor mye Nelli har glemt av det som var, gjerne ved at Steffi forteller om hendelser som Nelli ikke husker. Slik kommer forskjellen mellom de to jentene til syne gjennom disse tankereisene, og man får dermed muligheten til å sammenligne gammel og ny hverdag. Tankereisene understreker også jentenes indre reise, og de er en måte for Thor å danne et helhetlig bilde av jentene på. Fortiden har betydning for nåtiden og fremtiden. Tankereisene i form av tilbakeblikk blir etter hvert færre, og tanker om fremtiden tar over hos Steffi og Nelli. Dette kan tyde på at det skjer en løsrivelse fra det som har vært, noe jeg vil se nærmere på nå.

Kapittel 5. En reise fra barn til voksen

Som nevnt skriver Gunnar Aakvaag at det å ha en identitet innebærer at man også skal kunne svare på spørsmålet om hvem man er (2008: 280). Hvordan fremstilles Steffi og Nelli i Thors romanserie, og hvordan fremstilles deres søken etter identitet og tilhørighet? I de to foregående kapitlene har jeg tatt for meg den geografiske og den kulturelle reisen jentene går gjennom. Det er viktig å understreke at disse reisene skjer over en lengre tidsperiode i jentenes liv, en periode der de også skal utvikle seg fra barn til ungdom og voksen. Alle disse tre reisene foregår parallelt, og er viktige i forbindelse med fremstillingen av identitet og tilhørighet. Under reisen fra barn til voksen opplever blant annet Steffi at hun sliter med å finne sin plass på skolen, men at det ordner seg etter hvert. Hun opplever å få venninner, møter gutter, og finner det hun trodde var den store kjærligheten med Sven for så å miste den igjen. Nelli holder seg, som vist, på øya og opplever en etter omstendighetene trygg barndom der. Dette er aspekter ved barne- og ungdomstiden de fleste kan kjenne seg igjen i.

”Identifikasjon er jo kontekstavhengig. Den skapes ikke fullt og helt verken innenfra eller utenfra, men i grenseflatene mellom person og omgivelser”, sier Hylland Eriksen (2008: 162). Alle går også gjennom en løsrivelsesperiode fra foreldre og omgivelser for å finne ut hvem man ønsker å være og hvor man føler at man hører til. Samtidig vil jeg si at løsrivelsen Steffi og Nelli opplever i romanene, er spesiell. Det er den tvungne løsrivelsen som kommer på bakgrunn av den tvungne migrasjonen jeg ønsker å se på i dette kapitlet. For å få et mest mulig helhetlig bilde av hvordan Thor fremstiller tilhørighet og identitet i bøkene, kommer jeg i dette kapitlet til å fokusere på jentenes løsrivelse fra foreldrene, den allerede nevnte brevvekslingen mellom jentene og foreldrene, den selvbiografiske fortellingen og romanseriens slutt.

Løsrivelse fra foreldre

Da Steffi og Nelli går på toget i Wien, er det meningen at de skal gjenforenes med foreldrene etter kort tid. I et brev en stund senere beskriver faren det slik:

När du och Nelli reste trodde vi att vi bara skulle skiljas för en kort tid. Nu har fyra månader gått, och det verkar som om det kommer att dröja innan vi ses igen. Trots alla mina ansträngningar har vi inte fått något inresetillstånd till Amerika. Det ser mörkt ut, men vi får inte ge upp hoppet (EÖH: 102).

Steffi og Nelli opplever det som umulig å få foreldrene til Sverige, og foreldrene mislykkes i å forlate Wien. Når familien til slutt kan gjenforenes etter krigen, blir det uten moren.

I løpet av ungdomstiden skal man løsrive seg fra sine foreldre og andre voksenpersoner og bli selvstendig. Nikolajeva understreker at foreldrenes rolle i barnebøker er viktig, fordi barn er avhengig av sine foreldre, ”og en stor del af opvæksten og modningen går ud på at befri sig fra forældrene” (2001: 91). Istedenfor at denne løsrivingen skjer over tid, skjer den plutselig for Steffi og Nelli, og ikke fordi de føler seg klar for det, men fordi de må. Det er heller ingen løsrivelse i den forstand at de flytter for seg selv og kan komme hjem i helgene, eller at de drar på ferie bare med venner, men det er en løsrivelse hvor de ikke har mulighet til å være sammen eller vende tilbake. Det blir både en psykisk og fysisk løsrivelse. Samtidig bidrar brevvekslingen med foreldrene til at særlig Steffi ikke slipper taket helt. ”[T]he thought of ‘having an identity’ will not occur to people as long as ‘belonging’ remains their fate” sier Bauman i *Identity* (2004: 11f). Så snart man ikke lenger hører til, blir spørsmålet om hvem man er, sentralt. Man kan altså si at spørsmålet om hvem Steffi og Nelli er som individer, blir aktuelt med det samme de ikke lenger er sammen med foreldrene, har hjemmet sitt i Wien, eller føler seg trygge hos fosterforeldrene. I bøkene blir derfor spørsmålet om identitet aktuelt med en gang jentene ankommer Sverige, og journalisten plasserer dem i et fellesskap de ikke ønsker å være i. Dette er særlig tydelig hos Steffi, og viser at det først er når andre setter spørsmålstegn ved hvem man er, at man selv blir oppmerksom på dette. For Nelli blir spørsmålet like gjeldende da hun tror hun må flytte fra fosterforeldrene. Når Steffi og Nelli tvinges til å løsrive seg fra foreldrene eller fosterforeldrene i en periode hvor de også er på vei fra barn til voksen, kan spørsmålet om hvem de er bli enda sterkere, fordi de ikke lenger hører sammen med menneskene som til nå har vært kjernen i livene deres.

I Sverige kommer jentene til nye familier og voksne som har andre forventninger til dem enn foreldrene i Wien har, og som ønsker at de skal bli en del av deres kultur blant annet ved å konvertere til kristendommen. Som vist, velger de to jentene å forholde seg ulikt til sine nye familier og den nye kulturen, men begge får nye autoritetspersoner som de blir avhengige av og må forholde seg til. Utfordringene jentene møter ligger i skjæringspunktet mellom den tvungne og den naturlige løsrivelsen fra foreldrene og andre voksenpersoner, og forventningene disse personene, samfunnet og de selv har, samtidig som de skal forsøke å finne ut hvem de ønsker å være og hvor de hører til. Nelli begynner som nevnt i kapittel 4 etter hvert å føle seg annerledes enn de andre på øya, og hun fortsetter å føle en manglende tilhørighet etter at krigen er slutt. Når hun må tenke tanken om å forlate det som har vært trygt de siste årene, har hun ingen steder å dra bortsett fra til Steffi, og hun føler heller ingen

tilhørighet til faren når de får vite at han lever. ”[J]ag kommer nästan inte ihåg honom”, sier Nelli (ÖH: 190), noe som kan tolkes som en følelse av dobbelt kulturtap.

I tillegg til at de to søstrene forsøker å finne sin plass i en ny verden, må de også forsøke å finne sin plass uavhengig av hverandre, noe som ikke er så lett med tanke på hvilke forventninger jentene opplever fra ulike hold. Etter å ha begynt på skolen i Göteborg skriver for eksempel Steffi til foreldrene om lærerinnen, Hedvig Björk, som hun ser opp til og som kan representere en alternativ voksen. Hedvig ser Steffi som et individ, og hun *ser* henne kanskje bedre enn noen annen. Responsen fra moren er som følger: ”*Jag tror att det är viktigt för en flicka i din ålder att ha en vuxen kvinna som förebild, en annan kvinna än hennes egen mamma, menar jag. Du börjar bli stor, och även om vi inte hade blivit tvungna att skiljas skulle du snart inte vara min lilla flicka längre*” (ND: 60). Foreldrene forventer i tillegg at Steffi skal ta vare på Nelli, for med henne er det annerledes, hun ”*behöver dig, hon är fortfarande så liten*” (ND: 61). Foreldrene kan ikke være der for jentene, og i fiksjonen får Steffi den posisjonen moren egentlig skulle ha hatt overfor Nelli. De ønsker at hun skal passe på Nelli, og hjelpe henne med å holde språk og minner ved like. Som vist, blir dette vanskelig ettersom de ikke bor i samme familie på øya, og siden Steffi etter hvert flytter til Göteborg for å følge drømmene sine. Jentene tar hver sine valg, bevisst eller ubevisst, om hvordan de ønsker å forholde seg til sin gamle tilværelse og menneskene som følger med den, og hvordan de ønsker å tilpasse seg det nye. Wendelius understreker identitetens foranderlighet og at ”[e]migration och exil kan aktualisera individens halvt omedvetna upplevelser av särskildhet och kontinuitet, men också ett behov hos honom eller henne att fortlöpande omdefiniera sin identitet” (2002: 132). Denne omdefineringen er noe begge jentene jobber med gjennom hele romanserien, både sammen og uavhengig av hverandre.

Samtidig som de prøver å løsrive seg, skildrer Thor også to jenter som fremdeles bare er barn, og som trenger noen til å ta vare på og passe på seg, noe de biologiske foreldrene ikke har mulighet til å gjøre. Thor viser viktigheten av å ha noen man kan se opp til som er eldre og som kan se ting i perspektiv. Fosterforeldrene kan sies å få rollen som oppdrager og kontaktperson, og tante Märta viser at hun kan stå opp for og passe på Steffi, for eksempel da en gutt som leier et sommerhus på øya kaller Steffi for ”jävla judeunge!” (EÖH: 179). Steffi får i løpet av romanserien flere ulike skikkelser hun ser opp til i tillegg til tante Märta, blant annet Majs mamma og Hedvig Björk. Nelli har Carita Borg og Steffi, i tillegg til tante Alma. Både Carita Borg og tante Alma synes å svikte Nelli, tante Alma når hun først går med på at Nelli ikke kan bo hos dem når krigen er slutt, og Carita når hun maler Nelli som en fange fra en konsentrasjonsleir. Når alle andre svikter, er Steffi den Nelli kan gå til, og Steffi er den

som skaper trygghet og tar voksenrollen overfor Nelli. Dermed tolker jeg det slik at fellesskapet mellom Steffi og Nelli, og for så vidt også fellesskapet mellom Steffi og alle dem hun ser opp til, svarer til Baumans nevnte definisjon av det fellesskapet han mener ikke er tilgjengelig for oss: i et fellesskap er man ikke fremmed for hverandre, og man møter velvilje hos hverandre (kapittel 3 ovenfor). Steffi og Nelli er i familie, men må i tillegg velge hverandre. Fellesskapet mellom dem og tilhørigheten de har til hverandre, blir da noe de er født inn i, samtidig som det er et fellesskap og en tilhørighet de selv velger.

Å måtte velge hvor man vil være og høre til kan si noe om dilemmaet rundt det å skulle sjonglere mellom flere kulturer og steder: man kan ikke være sammen med alle og leve flere liv på en gang. Til tross for den plutselige løsrivelsen fra foreldrene og følelsen av å ikke huske hvem faren er, velger Nelli faren og Steffi til slutt. Begge jentene velger altså fellesskapet med hverandre og den biologiske faren fremfor sine nye familier og venner i Sverige.

Brevkommunikasjon mellom to ulike verdener

Kommunikasjonen mellom jentene og deres biologiske foreldre skjer gjennom brev. Her får vi som lesere innblikk i foreldrenes hverdag i Wien og i leiren Theresienstadt, og de skildrer noen av de grusomme handlingene som blir begått mot jødene i Europa under 2. verdenskrig. Man får også innblikk i hva Steffi forteller om sin nye hverdag i Sverige. Brevene Nelli sender til foreldrene, får vi ikke kjennskap til, men vi får vite at hun etter hvert slutter å sende dem (HD: 78). Brevene i romanene kan sies å understreke løsrivelsen fra foreldrene og den gamle kulturen. De skildrer forventningene foreldrene har til Steffi, og de viser at begge parter ønsker å skjerme hverandre fra alle vonde opplevelser og følelser. Steffi forteller bare om positive sider ved sitt nye liv, og foreldrene fokuserer på det positive hun forteller, i tillegg til å understreke at de ikke gir opp håpet om gjenforening i Amerika. Brevene er viktige fordi de også formidler den historiske konteksten. En voksen leser vil trolig være kjent med konteksten allerede, men for barn og ungdom som leser bøkene, er dette viktig informasjon for at de skal kunne forstå hvordan foreldrene har det i Wien¹³. Skildringene i brevene er relativt milde og fylt av håp, men samtidig har de en underliggende fortvilelse.

¹³ Dobbel eller dual adressat er et sentralt tema innen barne- og ungdomslitteraturforskning. Jeg har valgt å ikke komme nærmere inn på dette i denne oppgaven, men se blant andre Barbara Wall. 1991. *The narrator's Voice. The dilemma of children's fiction* og Zohar Shavit, 1997. "Teksters ambivalente status", i (red.) Harald Bache-Wiig. *Nye veier til barneboka*.

Måten foreldrene omtaler Steffi og Nelli på i brevene, gir et inntrykk av at de vet at de forlanger mye av Steffi, at hun bare er et barn, og senere ungdom, samtidig som de må forlange så mye av henne fordi hun er den eldste. Det de skriver, må skrives fordi hun er den eneste av de to søstrene som kan ta på seg voksenrollen. ”*Kära lilla Steffi*” skriver faren i samme brev som han også sier: ”*du är en stor flicka och måste vara tapper. Ta hand om Nelli, som är yngre och inte kan förstå allt så väl som du*” (EÖH: 102f). Motsetningen mellom ”lilla Steffi” og ”du är en stor flicka” går igjen i mange av brevene. Steffi er bare et barn, noe også foreldrene understreker, men samtidig er hun den eldste av dem og må passe på Nelli som er yngst. Dette kan være med på å gjøre det vanskelig for Steffi å finne sin plass, og det gir henne dårlig samvittighet fordi hun føler hun ikke greier å møte foreldrenes forventninger.

Som nevnt tidligere, er det mange forandringer og opplevelser som ikke kommer frem i brevene, blant annet gjelder det dåpen og hvordan jentene *egentlig* har det. Brevene viser med det hva som skjer når man ikke er ærlige med hverandre: det skapes distanse. Det første brevet Steffi skriver til foreldrene, men som aldri blir sendt, er det eneste brevet hvor Steffi er helt ærlig om ensomheten hun føler. Dette sier hun ingen ting om i brevene som blir sendt, noe som understreker at hun ikke forteller foreldrene hva hun virkelig mener, føler og ønsker å si: ”[f]aktum är att hon har ljugit för dem ända sedan hon kom till Sverige” (HD: 81). Steffi utelater de vonde følelsene, noe som gjør at foreldrene ikke får ta del i hennes følelsesliv. Når Nelli truer med å sende brev til foreldrene for å fortelle hvor slem hun synes Steffi er, sier Steffi ”- Du skriver inget skvaller till mamma, [...]. Inget gnäll om att du vill åka hem. Inget som kan göra henne ledsen” (EÖH: 51). Steffi ønsker heller å ordne opp i problemer og ha det vondt selv, enn å bry foreldrene. Hun vet at de ikke kan gjøre noe uansett. De er langt borte og kan ikke hjelpe dem. Det er ikke bare hun som skjuler ting for foreldrene, de skjuler også aspekter ved sine liv for jentene, og Steffi forstår det: ”Medan Steffi strövar runt på ön funderar hon på allt det som *inte* stod i pappas brev” (EÖH: 52).

Kontakten mellom foreldrene og jentene blir ikke den samme gjennom brevene som gjennom samtale, noe Steffi uttrykker slik:

Att skriva brev till någon är inte detsamma som att prata. Ett samtal är inte bara ord; det är blickar, leenden, tystnaden mellan orden. Handen som skriver hinner inte få med allt som hon vill berätta, alla tankar och känslor som flyger genom huvudet. Och när hon skickat brevet kan svaret dröja flera veckor (EÖH: 73).

Brevkorrespondansen gjør det som sagt umulig for Steffi å løsrive seg helt fra foreldrene, og det går mye opp og ned med ensomheten Steffi føler. Når hun hører fra foreldrene, får man inntrykk av at ensomheten og savnet blir enda verre. Steffi ønsker at hun bare kunne ha vært en vanlig jente, ”som inte har större bekymmer än ett svagt betyg eller en näsa som inte är tillräckligt rak” (ND: 87). Slik blir brevene fra foreldrene med på å vanskeliggjøre det å skulle kombinere et liv i de tre forskjellige verdenene som Wien, Göteborg og øya er. Spørsmålet er om hun hadde greid dette hvis hun hadde gjort som Nelli og sluttet å svare på brevene, for på den måten å bryte kontakten med sine biologiske foreldre. For greier Nelli å bryte helt? Vil man ikke alltid gå og lure på hvordan de man ikke har kontakten med lenger, har det? Steffi blir talerør mellom foreldrene og Nelli, og foreldrenes forventninger til jentene kommer til syne gjennom brevene. At Nelli slutter å skrive, gjør at Steffi i tillegg til å la være å fortelle foreldrene om det som er vanskelig, også må lyve til dem om grunnen til dette (HD: 81). Brevene synes å bli en markør på geografisk og kulturell avstand, og de er med på å vise hvilke forskjeller det er mellom den gamle og den nye verden Steffi og Nelli lever i. Det som ikke blir sagt, blir dermed vel så viktig som det som blir sagt når det gjelder forholdet mellom jentene og foreldrene. Man kan si at de ikke bare er en markør på geografisk og kulturell avstand, og avstanden mellom jentene og foreldrene, men understreker også de tidligere nevnte strategiene Steffi og Nelli anvender i forbindelse med det å møte nye kulturer. Nelli velger å bryte helt, mens Steffi opprettholder kontakten.

Det er to typer brev i bøkene. Brevene foreldrene sender fra Wien, og brevene de sender fra Theresienstadt. De første er som beskrevet ovenfor, mens brevene fra leiren i hovedsak fokuserer på positive ting. De er også korte, bare 30 ord, og foreldrene får sagt mindre enn før. På samme måte som tankereisene i form av tilbakeblikk etter hvert kommer i skyggen av tanker fremover, blir brevene kortere, før de til slutt stopper å komme. Slik jeg tolker det, henger disse to aspektene sammen. Når brevene slutter å komme i *Havets djup*, blir jentene tvunget til å se for seg en fremtid uten foreldrene. Da er det ikke nødvendig å holde fast ved det som var, de må rette blikket fremover og ta vare på hverandre.

”Den selvbiografiske fortelling”

I kapittel 2 siterte jeg Giddens som hevder at selvidentitet er slik man forstår seg selv ut fra ens biografi. Aakvaag kaller dette en selvfortelling som ”handler om hvor man kommer fra og hvor man er på vei – og følgelig om hvem man er” (2008: 277). Denne fortellingen må stadig revideres (2008: 277). Man kan dermed si at synet på en selv, sin identitet, ikke skapes uavhengig av andre, men i samhandling med mennesker rundt en og samfunnet for øvrig. Da

moren til jentene dør, sier Hedvig Björk følgende til Steffi: ”- Dina minnen kan ingen ta ifrån dig, [...]. De är en del av dig. Din mamma lever inom dig (HD: 155). Hun understreker her at hvem Steffi er, dannes av erfaringer og minner fra fortiden, samtidig som disse også hører med til nåtiden. Alle erfaringer Steffi og Nelli har fra Wien og livet i Sverige er aspekter som er med på å påvirke jentenes selvfortelling og selvidentitet. Blant annet stiller Judith spørsmål ved Steffis jødiskhet, Steffi og Nelli opplever å bli sett på som flyktningbarn ved ankomst til Sverige og på båten ut til øya, og Nelli opplever å ikke høre til fordi hun ser annerledes ut. Ulike tanker om hvorfor foreldrene sendte dem bort, er også med på å skape personene Steffi og Nelli i fiksjonen. Hadde ikke Nelli følt på sviket fra foreldrene, og hadde hun lært å skrive på tysk før hun dro fra Wien, kan det hende hun hadde holdt kontakten med foreldrene og kanskje hennes forhold til dem og det tyske språket hadde vært annerledes.

Med utgangspunkt i Giddens` tanker om selvidentitet kan man si at Hedvig Björk har rett. Hvem man er, handler om hvor man kommer fra og hvor man er på vei, og minnene man besitter er en stor del av dette. De minnene Steffi har med moren er dermed med på å forme hvem hun er. Nellis selvbiografiske fortelling blir annerledes enn Steffis fordi hun husker lite av barndommen i Wien. Den Nelli hun har blitt i Sverige er ”[e]n annan Nelli än den som skulle ha vuxit upp i Wien” (ÖH: 167). Kanskje hadde hun også meldt seg ut av pinsekirken, slik Steffi gjorde, hvis hun hadde hatt de samme minnene som Steffi. Dette forteller romanene ingen ting om, men poenget er at Thor skildrer to søstre som kommer fra samme familie i Wien, men som har ulike måter å forholde seg til alt det nye på, noe som igjen fører til at de etter hvert ser ulikt på seg selv. Samtidig ender de, som nevnt, med å ta samme avgjørelse om hvor de ønsker å dra og hvem de ønsker å være sammen med til slutt. Erfaringer i fortid og nåtid sier dem at de må holde sammen.

”Öppet hav”

Romanserien slutter, som nevnt tidligere, med at Steffi og Nelli atter en gang er på reise. Slutten er åpen, noe som gjør at man som leser selv kan fantasere videre på fortellingen. Dette bidrar til at man sitter igjen med en rekke spørsmål, blant annet: Hvordan er det å møte igjen faren? Hvor bosetter de seg? Får Steffi studere videre? Holder jentene kontakten med alle menneskene i Sverige?

Maria Nikolajeva hevder i artikkelen *Children`s Literature as a Cultural Code: A Semiotic Approach to History* at en “so-called open ending which is gradually becoming more frequent in juvenile novels should be seen as a modification of the linear code. [...] The open ending is a way to stimulate questions” (1995: 47). Jentene reiser til et fremmed land,

og ender heller ikke opp der de kom fra. Dette viser at historien om jentene delvis er en lineær fortelling, samtidig som den geografiske, kulturelle, og indre reisen ender i en åpen slutt, reisene fullføres ikke. Historien slutter der den begynte, med at jentene legger ut på en ny reise mot et ukjent land. De skal møte igjen faren sin som de reiste fra for seks år siden, noe som delvis gir historien et sirkulært preg. Modifikasjonen i den vanlige lineære handlingsoppbygningen blir dermed svært tydelig i Thors romaner, og den åpne slutten danner grunnlag for å stille spørsmål til teksten.

Svensen understreker at nyere barne- og ungdomslitteratur skildrer ”en virkelighet som er langt mer uoversiktlig og vanskelig å forstå og kontrollere enn fiksjonsvirkeligheten i tradisjonelle realistiske romaner” (2001: 294). Den åpne slutten mange av disse romanene har, kan være et bilde på at usikkerheten dette medfører ”er mer eller mindre godtatt; framtida er uforutsigelig” (2001: 294). Tilværelsen og fremtiden har gjennom hele romanserien vært preget av uvisshet rundt eget og foreldrenes liv for Steffi og Nelli, og når de velger å dra fra livet i Sverige som til slutt er blitt en trygg havn, tolker jeg det slik at de har godtatt det uforutsigelige i framtida. Den åpne slutten i Thors romanserie kan da sies å representere jentenes liv i en uoversiktlig og usikker verden, og skaper et identifikasjonsgrunnlag som leseren kan kjenne seg igjen i, i tillegg til å understreke at identitet og tilhørighet er i stadig forandring. I fiksjonen blir Steffi tydeligere gjennom Nelli, og Nelli løftes frem av Steffi. Man kjenner Steffi gjennom Nelli, og Nelli gjennom Steffi. Slutten viser tydelig at det er en fortelling om begge, og søstrene har funnet tilhørighet i et fellesskap som eksisterer uavhengig av sted og kultur. Det de har opplevd tar begge med seg videre, og Steffi og Nelli drar sammen mot nye opplevelser.

Kapittel 6. Sammenfatning

Utgangspunktet for denne oppgaven var følgende problemstilling: På hvilken måte fremstilles identitet og sosial og kulturell tilhørighet i Annika Thors romanserie, særlig hos søstrene Steffi og Nelli? Hvordan bidrar identitet og tilhørighet til å tegne et bilde av Steffi og Nellis søken etter en plass i et nytt land og en ny kultur, samtidig som de selv er på en reise fra barn til ungdom og voksen?

For å svare på oppgavens problemstilling valgte jeg å ta utgangspunkt i tre ulike reiser jeg mener finner sted i romanene: den geografiske og den kulturelle reisen, og en reise fra barn til ungdom og voksen. Disse reisene er, som jeg viser, avhengig av hverandre og utfyller hverandre, noe som gjør at identitet og tilhørighet fremstår som komplekse begreper. Når Thor velger å skildre *to* jenters historier, og dermed fremstiller to hovedpersoner istedenfor én, sender det et signal om at det ikke finnes et fasitsvar for hvordan man skal hankses med nye og gamle steder, kulturer og mennesker. Begge jentene går gjennom reisene på ulike måter, til tross for at de har samme bakgrunn. Ved at Thor gir jentene forskjellig alder, plasserer dem i hver sin fosterfamilie ved ankomsten til Sverige og videre skildrer jentenes reise som to individuelle reiser istedenfor én kollektiv reise, blir det tydelig for leseren at jentenes søken etter *sin* plass i det nye landet og den nye kulturen også utvikler seg individuelt. I tillegg fremstilles reisen fra barn til ungdom og voksen ulikt. Alder og forventninger fra foreldrene er viktige faktorer i denne utviklingen. Kontrasten mellom de to søstrenes liv, og hvilke påvirkning deres opplevelser har å si for identitet og tilhørighet, kommer også tydelig frem.

Identitet og tilhørighet er begreper som henger sammen. Jentene stiller spørsmål ved egen identitet på ulike tidspunkt i fortellingen, og dette spørsmålet kommer på bakgrunn av at de føler usikkerhet rundt egen tilhørighet, enten det dreier seg om tilhørighet til sted, kultur eller mennesker. Dermed understrekes Baumans teori om at "[t]he idea of identity was born out of the crisis of belonging" (2004: 20). Så lenge man ikke føler tilhørighet, fører jakten på tilhørighet til at opplevelsen av egen identitet blir uklar. Hvordan jentene velger å møte det nye og beholde det gamle, har også sammenheng med at de har forskjellige minner om det som var. Man forstår seg selv, som Giddens sier, ut fra ens biografi (1996: 68). De får dermed ulike opplevelser av nåtiden og med det også ulike tanker om fremtiden. Til tross for dette velger de hverandre og sin biologiske far til slutt. Som nevnt tidligere, sier erfaringer at de skal holde sammen.

Romanene viser også at påvirkning fra andre kan bidra til at man stiller spørsmål ved hvem man er og hva man står for. Hvilke meninger man har og hvordan man betrakter verden, er en del av ens identitet, og jeg mener at Thor gjennom tante Märta skildrer en person som tydelig endrer holdninger på bakgrunn av forholdet hun utvikler til Steffi. Tante Märta mister aldri sin tilhørighet til øya eller pinsekirken, men endrer likevel holdninger og standpunkt, og dermed også sin identitet.

Andres syn på hvem man er og hvor man hører til, står også sentralt i bøkene, og Steffi og Nelli opplever at det ikke alltid er samsvar mellom deres syn på egen identitet og tilhørighet, og hva andre mener om dem. Ofte er det slik at andre ønsker å gi jentene en tilhørighet de ikke føler seg komfortable med, og det gjør at jentene blir usikre på egen identitet. I tillegg støter jentene flere ganger på utfordringen med å bli sett på som individer og ikke bare som en del av et større fellesskap. Jeg mener bøkene fremstiller den ideelle tilhørigheten som tilhørighet til et fellesskap skapt mellom mennesker som ønsker å være sammen, og som frivillig har valgt hverandre, det fellesskapet Bauman mener ikke er tilgjengelig i dagens samfunn. Ved at Thor skildrer et slikt fellesskap mellom blant annet Steffi og Nelli, skaper hun et håp hos leseren om at slike fellesskap kan virkeliggjøres.

Å være på reise er en del av livet, og en del av hva det vil si å være menneske. Det senmoderne mennesket er et mobilt menneske, både på det ytre og indre plan, enten frivillig eller ufrivillig. Mobiliteten som skildres gjennom Steffi og Nelli, kan dermed sies å være et bilde på det senmoderne mennesket. Romanene fremstiller identitet og tilhørighet som evig pågående prosesser, noe Steffi og Nellis søken etter en plass i et nytt land og en ny kultur, samtidig som de selv er på en reise fra barn til ungdom og voksen viser. ”Ska hon alltid vara på väg?”, undrer Steffi. Fiksjonen gir ingen svar på dette, men jeg har tidligere i oppgaven sagt at når man er på reise, er man aldri helt fremme, for når man er fremme, er reisen slutt. Deres reise tar ikke slutt, men underveis finner de steder, kulturer og mennesker som de føler tilhørighet til, og som er med på å forme deres identitet.

Litteraturliste

- Aakvaag, Gunnar C. 2008. *Moderne sosiologisk teori*. Abstrakt forlag AS, Oslo
- Andersen, Per Thomas. 2006. *Identitetens geografi. Steder i litteraturen fra Hamsun til Naipaul*. Universitetsforlaget, Oslo
- Aschehoug & Co. 2013. "Marianne Kaurin". Hentet 20.05.2013, fra
<http://www.aschehoug.no/Forfattere/Vaare-forfattere/Marianne_Kaurin>
- Bach, Tine. 2004. *Exodus. Om den hjemløse erfaring i jødisk litteratur*. Forlaget Spring, Hellerup
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Savnet fellesskap*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo [Oversatt av Kari Marie Thorbjørnsen]
- Bauman, Zygmunt. 2004. *Identity. Conversations with Benedetto Vecchi*. Polity, Cambridge
- Bauman, Zygmunt. 2005. *Moderniteten og Holocaust*. Vidarforlaget, København [Oversatt av Mette Nygård]
- Beck, Ulrich. 2000. *What is globalization?* Polity Press, Cambridge [Oversatt av Patrick Camiller]
- Berggreen, Harald & Kari Tenfjord. 2007. *Andrespråklæring*. Gyldendal Norske Forlag AS, Oslo
- Birkeland, Tone, Gunvor Risa & Karin Beate Vold. 2005. *Norsk barnelitteraturhistorie*. Det Norske Samlaget, Oslo
- Birkeland, Tone & Ingeborg Mjør. 2012. *Barnelitteratur – sjangrar og teksttyper*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo
- Bonnier Carlsen. 2013. "Annika Thor". Hentet 25.01.2013, fra
<<http://www.bonniercarlsen.se/Upphovsman/Forfattarpresentationssida/?PersonId=14015>>
- Det kongelige justis- og beredskapsdepartementet. 2012. *Barn på flukt*. (St. meld. nr. 27 2011-2012). Hentet fra
<http://www.regjeringen.no/pages/37910403/PDFS/STM201120120027000DDDPDF_S.pdf>
- Djuve, Maya Troberg. 2012. "Barnebok om jødebarn på naziflukt", Dagbladet 08.10.2012 Hentet 28.02.2013, fra
<<http://www.dagbladet.no/2012/09/24/kultur/bok/litteratur/litteraturanmeldelser/anmeldelser/23563232/>>
- Edström, Vivi & Kristin Hallberg. 1984. "Förord", i (red). Vivi Edström & Kristin Hallberg. *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*. Liber Förlag, Stockholm. S. 7-9

- Edström, Vivi. 1994. *Barnbokens form. En studie i konsten att berätta*. Rabén & Sjögren, Stockholm
- Filmbasen. 2013. "I slik en natt (1958)". Hentet 22.05.2013, fra <http://www.filmbasen.no/film/2354/i-slik-en-natt/>
- Foros, Per Bjørn. 2000. "I Innledning. Zygmunt Bauman og debatten om fellesskapet", i Zygmunt Bauman *Savnet fellesskap*. Cappelen Akademiske forlag, Oslo. S. 7-31
- Fransson, Birgitta. 2001. *Barnboksvärldar. Samtal med författare*. Svenska Tryckcentralen, Avesta
- Frändberg, Julia. 2002. "Intervju med Annika Thor". Hentet 26.01.2013, fra http://www.barnensbibliotek.se/Författare/ForfattareAÖ/intervju_annika_thor/tabid/381/Default.aspx
- Giddens, Anthony. 1996. *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten*. Hans Reitzels Forlag, København [Oversatt av Søren Schultz Jørgensen]
- Granlid, Hans O. 1964. *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys*. Natur och kultur, Stockholm
- Gyldendal. 2013. "Over grensen". Hentet 28.05.2013, fra <http://www.gyldendal.no/Barn-og-ungdom/9-13-aar/Over-grensen>
- Hamkoll, Kari Margrethe. *Den uheldigste form for immigrasjon": jødiske barneflyktninger som kom til Norge i 1938-1939* (Masteroppgave). Universitetet i Oslo, Oslo. Hentet 28.05.2013, fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/23307>
- Hopkins, Peter E. 2010. *Young people, place and identity*. Routledge, London & New York
- Hylland Eriksen, Thomas. 2008. *Røtter og føtter. Identitet i en omskiftelig tid*. Aschehoug, Oslo
- Hylland Eriksen, Thomas & Torunn Arntsen Sajjad. 2011. *Kulturforskjeller i praksis. Perspektiver på det flerkulturelle Norge*. Gyldendal Akademisk, Oslo
- Kaurin, Marianne. 2012. *Nærmere høst*. Aschehoug, Oslo
- Khemiri, Jonas Hassen. 2013. "Bästa Beatrice Ask", i Dagens Nyheter 13.03.2013. Hentet 25.03.2013, fra <http://www.dn.se/kultur-noje/basta-beatrice-ask>
- Kwok-Bun, Chan. 2002. "Both Sides, Now: Culture Contact, Hybridization, and Cosmopolitanism", i (red.) Steven Vertovec & Robin Cohen. *Conceiving Cosmopolitanism. Theory, Context, and Practice*. Oxford University press, Oxford

- Lomfors, Ingrid. 1996. *Förlorad barndom återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland* (Doktoravhandling). Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg
- Lunde, Maja. 2012. *Over grensen*. Gyldendal, Oslo
- Nikolajeva, Maria. 1995. "Children`s Literature as a Cultural Code: A Semiotic Approach to History", i (red.) Maria Nikolajeva. *Aspects and Issues in the History of Children`s Literature*. Greenwood Press, Westport, Connecticut. S. 39-48
- Nikolajeva, Maria. 2001. *Børnebogens byggeklodser*. Høst og Søn, København [Oversatt av Nanna Gyldenkærne]
- Nodelman, Perry 1997. "Barnelitteratur som sjanger", i (red.) Harald Bache-Wiig. *Nye veier til barneboka*. Landslaget for norskundervisning/Cappelen Akademisk forlag, Oslo. S. 12-54 [Oversatt av Kari Marie Thorbjørnsen]
- Ohlsson, Anders. 1999. "Förintelsen i några barn- och ungdomsböcker", i *Barnboken. Svenska barnboksinstitutets tidskrift*. Årgang 22 (2) 1999. S.42-49
- Oxfeldt, Elisabeth. 2010. "En tiger tier/brøler. Jonas Hassen Khemiri som postkolonialistisk dekonstruksjonist", i (red.) Per Thomas Andersen, Pil Dahlerup & Steinar Gimnes *Brev. Til Jorunn på 70-årsdagen*. Tapir akademiske forlag, Trondheim. S. 285-304
- Rian, Dagfinn & Levi Geir Eidhamar. 2008. *Jødedommen og islam*. Høyskoleforlaget, Kristiansand
- Rønning, Anne Birgitte. 1996. *Historiens diskurser. Historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving* (Doktoravhandling). Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo, Universitetsforlaget, Oslo
- Shavit, Zohar. 1997. "Teksters ambivalente status", i (red.) Harald Bache-Wiig. *Nye veier til barneboka*. Landslaget for norskundervisning/Cappelen Akademisk forlag, Oslo. S. 97-133 [Oversatt av Kari Marie Thorbjørnsen]
- Svensen, Åsfrid. 2001. *Å bygge en verden av ord. Lyst og læring i barne- og ungdomslitteratur*. Fagbokforlaget, Bergen
- Thor, Annika. 1996. *En ö i havet*. Bonnier Carlsen Bokförlag, Stockholm
- Thor, Annika. 1997. *Näckrosdammen*. Bonnier Carlsen Bokförlag, Stockholm
- Thor, Annika. 1998. *Havets djup*. Bonnier Carlsen Bokförlag, Stockholm
- Thor, Annika. 1999. *Öppet hav*. Bonnier Carlsen Bokförlag, Stockholm
- Thor, Annika. 2011. *Om inte nu så när. Roman*. Wahlström & Widstrand, Stockholm

- Thor, Annika. 2013a. "Om mig". Hentet 25.01.2013, fra
<<http://annikathor.wordpress.com/om-mig/>>
- Thor, Annika. 2013b. "Tidigare böcker". Hentet 25.01.2013, fra
<<http://annikathor.wordpress.com/tidigare-bocker/>>
- Thorson, Staffan. 1987. *Barnbokens invandrare. En motivstudie i svensk barn- och ungdomslitteratur 1945-1980*. Tre Böcker Forlag AB, Göteborg
- Toijer-Nilsson, Ying. 1987. *Minnet av det förflutna. Motiv i den moderna historiska ungdomsromanen*. Rabén & Sjögren, Stockholm
- Wall, Barbara. 1991. *The narrator's Voice. The dilea of children's fiction*. Macmillian, Basingstoke
- Wendelius, Lars. 2002. *Den dubbla identiteten. Immigrant- och minoritetslitteratur på svenska 1970-2000*. Centrum för multietnisk forskning, Uppsala
- Winge, Mette. 1997. *Fortiden som spejl. Om danske historiske romaner*. Samleren, København